Αθανάσιος Κ. Μπαλασάς[*]

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ, ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΠΛΟΥΤΟΣ ΚΑΙ ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΝΑΒΙΩΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΩΝ ΚΟΡΕΣΤΙΩΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

[*]Αρχιτέκτων μηχανικός ΑΠΘ, Πολιτικός μηχανικός τε, Msc.

Η περιοχή της δυτικής Μακεδονίας παρουσιάζει πολλαπλό ενδιαφέρον. Πληθώρα μικρών πόλεων και χωριών διαθέτουν σημαντικό ιστορικό και πολιτιστικό πλούτο από τα πανάρχαια χρόνια. Τα Κορέστια, κτισμένα στον ορεινό όγκο του Βιτσίου, περίπου 20 χλμ. βόρεια της Καστοριάς, αποτελούν ένα σύμπλεγμα οικισμών, οι περισσότεροι εκ των οποίων ανήκουν σήμερα στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς. Τα χωριά αυτά, όπως αρκετά της ελληνικής επικράτειας και ιδιαίτερα της περιφέρειάς της, έχουν λιγοστούς κατοίκους, ζουν στους αργούς ρυθμούς της λεγόμενης επαρχίας και κρύβουν ένα μοναδικό ιστορικό και πολιτιστικό πλούτο.

Ιστορικογεωγραφικά στοιχεία της περιοχής των Κορεστίων

Τα Κορέστια βρίσκονται εντός της περιοχής που κατά την αρχαιότητα ονομαζόταν Άνω Μακεδονία, τα επακριβή όρια της οποίας δεν ήταν σαφή, αλλά σύμφωνα με τους μελετητές σ' αυτήν εντάσσονται η Ελιμιώτις, η Λυγκηστίς, η Ορεστίς, η Πελαγονία, η Εορδαία, η Τυμφαία, η Δερρίοπος, η Ατιντανία και η Δασσαρήτις.[1] Το όνομα της Άνω Μακεδονίας αναφέρει πρώτη φορά ο Ηρόδοτος στις περιγραφές της εισβολής του Ξέρξη στη Θεσσαλία και των περιπλανήσεων του Περδίκκα.[2] Στο διαχωρισμό Άνω και Κάτω Μακεδονίας αναφέρεται με σαφήνεια ο Θουκυδίδης και στα γεωγραφικά όρια των τεσσάρων επιμέρους τμημάτων της ο Στράβων, ενώ ο Λίβιος[3] μαρτυρεί για

1. Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας, *Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας συνταχθείσα κατά τας αρχαίας πηγάς και τα νεώτερα βοηθήματα,* τόμ. Β (Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 1988), 68-164.

2. Γεωργία Μεντεσίδη–Καραμήτρου, *Βόϊον–Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική έρευνα και ιστορική τοπογραφία*, τόμ Α (Θεσσαλονίκη: 1999), 57.

3. Ο Λίβιος (45.29.9 και 45.30.6) κάνοντας λόγο για τη διαίρεση της Μακεδονίας σε τέσσερις «μερίδες», μετά την ήττα του Περσέα στην Πύδνα το 168 π.Χ. από τους Ρωμαίους υπό τον Αιμίλιο Παύλο, ορίζει ως τέταρτη μερίδα την Άνω Μακεδονία («trans montem Boram»)

τέσσερις «μερίδες» της Μακεδονίας, με την Άνω Μακεδονία να συμπεριλαμβάνεται σε μία από αυτές.[4] Η Λυγκηστίς ταυτίζεται με την περιοχή κοντά στις Πρέσπες και την Περιφερειακή Ενότητα Φλώρινας και η Ορεστίς με την αντίστοιχη Ενότητα της Καστοριάς.

Η περιοχή των Κορεστίων καλύπτει το βορειοανατολικό όριο της αρχαίας Ορεστίδος, η οποία γειτνίαζε με την Λυγκηστίδα (χάρτης 1).[5] Η Ορεστίς, Ορεστία ή Ορεστιάς κατείχε το βορειοδυτικότερο μέρος του Αλιάκμονα και έλαβε το όνομά της με γεωγραφικούς όρους εξαιτίας των ορέων που την περιστοιχίζουν, σε αντίθεση με την πεδινή έκταση της Ημαθίας. Ο Στράβων (7, 329.329) αναφέρει: «δὴ καὶ τὰ περὶ Λύγκον καὶ Πελαγονίαν καὶ Ὀρεστιάδα καὶ Ἐλίμειαν τὴν ἄνω Μακεδονίαν ἐκάλουν, οἱ δ' ὕστερον καὶ ἐλευθέραν…».[6] Αλλά και φυλετικά το όνομα αυτό δόθηκε στη χώρα αυτή διότι, κατά τη μυθολογική παράδοση, ο Ορέστης, γιος του Αγαμέμνονα, φεύγοντας μετά το φόνο της μητέρας του Κλυταιμνήστρας, κυνηγημένος από τις Ερινύες μετέβη στην Ήπειρο, όπου έμεινε κοντά στα Ακροκεραύνια όρη και άφησε το

με έδρα την Πελαγονία και αναφέρει ως κατοίκους της τους Εορδούς, Λυγκηστούς και Πελαγόνες, ενώ προσθέτει ως περιοχές την Ατιντανία, την Τυμφαία και την Ελιμιώτιδα, Βλ. Λίβιος, 45.30.6: «Quantum regionem Eordaei et Lyncestae et Pelagones incolunt. Jucta his Atintania et Tymfaia et Elimiotis».

4. Η ελληνική μυθολογία θεωρεί εθνάρχη των Μακεδόνων το Μακεδόνα, γιο της Θυίας και του Δία, και τη Θυία αδερφή του Έλληνα, γενάρχη όλων των Ελλήνων. Ο Ησίοδος τον 7ο αι. αναφέρει τους Μακεδόνες βασιλείς να έχουν κτίσει τα ανάκτορά τους στους πρόποδες του Ολύμπου. Ο Ηρόδοτος, συμφωνώντας με τον Ησίοδο στην παρουσία Μακεδόνων Δωριέων, δηλ. μεγαλόσωμων Δωριέων, στις ανατολικές πλαγιές της Πίνδου το 2.000 π.Χ., θεωρεί τον Όλυμπο μακεδονικό όρος. Βλ. Γιώργος Σκιάδης, «Α΄ σύντομη ιστορία της αρχαίας και βυζαντινής Μακεδονίας», στο *Αλησμόνητες πατρίδες. Άνω Μακεδονία*, επιμ. Ν. Μουτσόπουλος, Κ. Βακαλόπουλος κ.ά. (Θεσσαλονίκη: Τζιαμπίρης Πυραμίδα, 2006), 40. Για τη Θυία αναφέρει και ο Β. Δ. Ζώτος Μολοσσός: «Ἀρχίζοντες ἀπό τήν Μυθολογίαν, τό ὄνομα ἔλαβεν γῆ χώρα [ενν. Μακεδονία] ἀπό Μακεδόνος υἱοῦ τοῦ Διός καί τῆς Θυίας, θυγατρός Δευκαλίονος (Κωνστ. Πορφυρ. 2) ἤ ἀπό Μακεδόνος υἱοῦ τοῦ Ἀόλου καθ' Ἑλλάνικον ἤ κατά Διόδωρον 1.18.20. ἀπό Μακεδόνος υἱοῦ τοῦ Ὁσίριδος βασιλέως τῆς Αἰγύπτου, ἤ κατ' Αἰλιανόν περί Ζώων ἰδιότητος 40-48, ἀπό Μακεδόνος υἱοῦ τοῦ Λουκάονος βασιλέως τῆς Ἠμαθίας». Βλ. Β. Δ. Ζώτος Μολοσσός, *Ηπειρωτικαί Μελέται*, τόμ. Δ, τεύχ. Β, *Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν* (Αθήναι: Τυπογραφείο Κ. Αντωνιάδου, 1882), 127.

5. «Ἐν δυτικῆ Μακεδονία μνημονεύει ὁ Θουκ. 99, 2 ὡς ἀνήκοντας εἰς τούς 'Μακεδόνας', ἤτοι εἰς τήν 'Μακεδονίαν', τούς Λυγκηστάς καί τούς Ἐλιμιώτας (συνυπονοουμένων τῶν Ὀρεστῶν, ὅθεν προήρχοντο οἱ Ἀργεάδαι». Αντ. Κεραμόπουλος, «Περί των τάφων της Τρεμπένιτσας και περί των κατά της Λυχνιδόν λαών», *Μακεδονικά* Β (1953): 508. Τα όρια της αρχαίας Ορεστίδος ήταν γνωστά στους κατοίκους ακόμη και μέχρι τον Μακεδονικό Αγώνα. Βλ. Λουκάς Χ. Σιάνος, «Τα Κορέστια στον μακεδονικό αγώνα», *Αριστοτέλης* 91 (1972): 53-59.

6. Δήμιτσας, *Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας*, 79.

όνομά του (Ορεστιάς) εκεί. Ο Στράβων (7, 326) μαρτυρεί: «Λέγεται δὲ τὴν Ὀρεστιάδα κατασχεῖν ποτε Ὀρέστης, φεύγων τὸν τῆς μητρὸς φόνον, καὶ καταλιπεῖν ἐπώνυμον ἑαυτοῦ την χώραν, κτίσαι δὲ καὶ πόλιν, καλεῖσθαι δ' αὐτὴν Ἄργος Ὀρεστικόν».[7] Ο γιος του Ορέστη, Πενθίλος, μαζί με αποικία Αιολέων, ήρθε στη Μακεδονία και στην Ορεστίδα, την οποία ονόμασε έτσι λόγω του πατέρα του.

Υπάρχουν διάφορες απόψεις για την ταυτότητα των Ορεστών και τη σχέση τους με άλλα φύλα. Η περιοχή της Καστοριάς, Γραμμίστης, Ανασελίτσης, Μαυρόβου και Κλεισούρας, που περιλαμβάνει και τη λίμνη της Καστοριάς, ήταν κατοικία από παλιά των Πελασγών Ορεστών, οι οποίοι προηγουμένως κατοικούσαν στην περιοχή των Λυγκηστών και Πελαγόνων (Στράβων 7, 331: «καλεῖσθαι δὲ πρότερον Ὀρεστίαν τὴν Πελαγονίαν»), δηλαδή μέχρι τον Εριγώνα ποταμό προς το βορρά και δυτικά έως τη χώρα των Ελιμιωτών.[8] Μετά τον Τρωικό Πόλεμο προκλήθηκε μετοίκηση διαφόρων φυλών και οι Παίονες που κατείχαν τα βόρεια εδάφη της Μακεδονίας, μεταξύ Αξιού και Στρυμόνα, ώθησαν τους Πελαγόνες του Αξιού προς τα δυτικά και στην περιοχή του Εριγώνα. Έτσι, οι Ορέστες αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν προς τα δυτικά και η Πελαγονία ονομάστηκε Ορεστία (Στράβων 7, 331).[9] Επίσης, οι άποικοι Ελιμιώτες της Ηπείρου και της Θεσσαλίας ανάγκασαν τους Ορέστες να προχωρήσουν προς το βορρά. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (2.99.1-3), οι Ορέστες ήταν φύλο της Άνω Μακεδονίας, όπως και τα υπόλοιπα φύλα, τα «ξύμμαχα …καί ὑπήκοα»[10] με το κράτος των Τημενιδών.[11]

7. Η Ορεστίς βρισκόταν εκατέρωθεν του ποταμού Αλιάκμονα, συνόρευε με την Ελιμεία, με την οποία εξαιτίας έλλειψης φυσικών συνόρων και της στενής φυλετικής σχέσης είχε δυσδιάκριτα όρια, ανατολικά με την Εορδαία με διαχωριστικό όριο το Βέρμιο όρος, με την Ημαθία, από βορρά με την Λυγκηστίδα με την οποία χωρίζονταν από το όρος Βόρα και εκ δυσμών από την ορεινή γραμμή του Βοΐου και του Γράμμου με τον οποίο ορεινό όγκο χωρίζονταν από την Ιλλυρία και τη Βόρεια Ήπειρο. Βλ. Δήμιτσας, *Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας*, 80-82.

8. Ο μεγαλύτερος παραπόταμος του Αξιού είναι ο Εριγών, εντός του εδάφους των Σκοπίων, στον οποίο χύνονται και ο Σακουλέβας, που πηγάζει από την περιοχή της Φλώρινας, και ο Υδραγόρας που διαρρέει το Μοναστήρι.

9. Δήμιτσας, *Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας*, 81-82.

10. «*ἐσβαλοῦσιν ἐς τὴν κάτω Μακεδονίαν, ἧς ὁ Περδίκκας ἦρχεν, τῶν γὰρ Μακεδόνων εἰσὶ καὶ Λυγκησταὶ καὶ Ἐλιμιῶται καὶ ἄλλα ἔθνη* ἐπάνωθεν, *ἃ ξύμμαχα μέν ἐστι τούτοις καὶ ὑπήκοα, βασιλείας δ' ἔχει καθ' αὑτά* (Θουκυδίδης 2.99.1-3). Επίσης, ο Θουκυδίδης (2.80.6) μαρτυρεί ότι στην επιδρομή εναντίον της Στράτου το 429 π.Χ. συμμετείχαν χίλιοι Ορέστες μαζί με Ηπειρώτες και Μακεδόνες: «*Ὀρέσται δὲ χίλιοι, ὧν ἐβασίλευεν Ἀντίοχος,* μετὰ *Παραυαίων* ξυνεστρατεύοντο Ὀροίδῳ *Ἀντιόχου* ἐπιτρέψαντος». Βλ. Μεντεσίδη–Καραμήτρου, *Βόιον-Νότια Ορεστίς*, 95-96.

11. Δύο εκδοχές αναπτύσσονται για τους Τημενίδες από τους ιστορικούς της αρχαιότητας. Η πρώτη είναι του Θεόπομπου που αναφέρεται στον Κάρανο και η δεύτερη του Ηρόδοτου για

Τον άνω ρου του Αλιάκμονα, ο οποίος διαρρέει την πεδιάδα της Ανασέλιτσας, το Αργεσταίον πεδίον της Ορεστίδος, την κοιτίδα των Τημενιδών βασιλέων της Μακεδονίας θεωρεί ο Ι. Βογιατζίδης το λίκνο του μετέπειτα μεγάλου μακεδονικού κράτους του Φιλίππου Β΄, πατέρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου.[12] Η περιοχή αυτή συγκέντρωνε δύο σημαντικά πλεονεκτήματα: 1) τη δυνατότητα να είναι προστατευμένη λόγω των ορεινών όγκων που την περιβάλλουν και 2) την ύπαρξη οχυρών εγκαταστάσεων–κάστρων σε δυσπρόσιτα σημεία, τα οποία ιδρύθηκαν πριν τον 8ο αιώνα π.Χ. Οι οχυρές αυτές κατασκευές ανακαλύφθηκαν και μελετήθηκαν από τον Α. Κεραμόπουλο, του οποίου το έργο συντέλεσε στη νέα θεώρηση του μακεδονικού χώρου και της ιστορίας του. Μπορούμε να πούμε ότι τόσο το ορεινό τοπίο όσο και η καθοριστική παρουσία του Αλιάκμονα σ' αυτό καθόρισε τη ζωή, τη δράση, τις επικοινωνίες και

τον Περδίκκα. Ο Κάρανος θεωρείται γενάρχης του βασιλικού οίκου, αδερφός του Φείδωνος, του έβδομου Τημενίδου. Ο C. FR. Hermann στο έργο του *Verhandlungen der Altenburger Philologenversammlung*, σ. 43, αποπειράται μια αλληλουχία μεταξύ της ιστορίας της Μακεδονίας και του Άργους της Πελοποννήσου. Το συσχετισμό των Αργεαδών προς το Άργος απέρριψαν ο K. O. Muller και ο Abel (*Geschichte Makedoniens vor Philipp*, σ. 99), ο von Gutschmid και ο Born (*Zur makedonischen Geschichte*, σ. 8), οι οποίοι θεωρούν ότι η αναφορά για την πατρίδα των Μακεδόνων πρέπει να γίνεται στο Άργος της Ορεστίδος και όχι το πελοποννησιακό. Ο Unger (*Philologus*, τόμ. XXVIII, σ. 401 κ.ε.) θεωρεί την καταγωγή των Τημενιδών από το Άργος απλή επινόηση και μάλιστα υποστηρίζει ότι η αναφορά του Αππιανού για τους Αργεάδες αφορά το Ορεστικό Άργος. Ο ίδιος θεωρεί τον Κάρανο και τους αδερφούς του, Αέροπο και Γαυάνη, τους τρεις γενάρχες των επιφανέστερων δυναστικών οίκων της Άνω Μακεδονίας. Τέλος, εκλαμβάνει τον Αέροπο ως Βακχιάδη, βασιλιά των Λυγκηστών, τον Γαυάνη Τυρρηνό τον οποίο ταυτίζει με τον Αιάνη, τον αρχαιότερο ηγεμόνα των Ελιμιωτών. Βλ. Ερνέστος Κούρτιος, *Ελληνική ιστορία μεταφρασθείσα εκ της γερμανικής υπό Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου*, τόμ. 5 (Αθήναι: Πελεκάνος, 1900), 25. Επίσης, τονίζεται ότι: «Διά τοῦτο ἡ Μακεδονία εἶνε κυρίως πολιτεία δυναστική καί ἡ ἱστορία αὐτῆς ὡς βασιλείου εἶνε ἱστορία τῶν βασιλέων αὐτῆς. Οἱ δέ βασιλεῖς ἐκεῖνοι ἐκαλούντο Τημενίδαι, ἤτοι ἐτίμων ὡς πρόγονον αὐτόν ἐκεῖνον τον Τήμενον ὅστις ἐθεωρεῖτο ὁ ἱδρυτής τῆς δυναστείας τῶν Ηρακλειδῶν ἐν τῶ πελοποννησιακῶ Ἄργει. Ἀλλά γινώσκομεν τά κατά τήν ρῆξιν τῶν Ἡρακλειδῶν καί τῶν Δωριέων μαχίμων καί κατά τήν εἰς Τεγέαν φυγήν βασιλέως καλουμένου Φείδωνος. Εἶνε λοιπόν λίαν πιθανόν, ὅτι κατά τάς ταραχάς ἐκεῖνας τινές τῶν βασιλείου οἴκου μετενάστευσαν, ἐπιζητοῦντες διά τήν δραστηριότητα αὐτῶν θέατρον καταλληλότερον τοῦ περιεχομένου ὑπό τῶν στενῶν ὁρίων καί τῶν ἀκτῶν τῆς Πελοποννήσου ἐλθόντα εἰς τὴν Μακεδονίαν. Τό δέ ὄνομα Κάρανος, ὡς καλεῖται ὁ μετανάστης, χαρακτηρίζει τό βασιλικόν ἀξίωμα ὅπερ κατώρθωσαν νά περιβληθῶσιν οἱ Τημενίδαι ἐν τῆ νέα πατρίδι… ἡ πρώτη ἐν Μακεδονία ἕδρα τῶν Τημενιδῶν ὑπήρξεν ἡ ὁμοροῦσα πρός τήν Ἰλλυρίαν καί κειμένη ἀμέσως πρός νότον τῆς χώρας τῶν Λυγκηστῶν. Τῆς δέ Ὀρεστίδος κυριωτάτη πόλις ἦτο τό Ἄργος, ἀπό τούτου δέ οἱ Μακεδόνες Τημενίδαι ἐκαλοῦντο Ἀργεάδαι». Βλ. Κούρτιος, *Ελληνική ιστορία*, 23-26.

12. Ι. Βογιατζίδης, «Εισαγωγή εις την ιστορίαν της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* Α (1940): 401-06.

την παραγωγικότητα της περιοχής των Ορεστών.[13] Πρέπει να τονίσουμε ότι η σχέση της κατοίκησης στα αρχαία χρόνια με την ύπαρξη των ποταμών ήταν καθοριστική.[14] Η ροή του Αλιάκμονα, με τους πολλούς παραποτάμους του, για τους πρώτες οικιστές της Ορεστίδας αποτελούσε δίοδο και αφορμή για επικοινωνία και συγκοινωνία. Έτσι, οι Ορέστες ακολουθώντας την κατεύθυνση του ποταμού είχαν τη δυνατότητα να στραφούν προς τον Θερμαϊκό κόλπο ερχόμενοι σε επαφή με το κράτος της Ελιμείας (σημερ. Σιάτιστα, Γρεβενά, Σέρβια, Αιανή, κ.ά.).[15] Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι το μακεδονικό κράτος των Τημενιδών, το «της Κάτω ή Παρά θάλασσαν», ιδρύθηκε γύρω στο 700 π.Χ. πιθανότατα από τον Περδίκκα (700-652 π.Χ.). Το ερώτημα που γεννάται είναι πώς οι Τημανίδες κάτοικοι της Ορεστίας βρέθηκαν στην Κάτω Μακεδονία. Ο Θουκυδίδης δεν απορρίπτει την ιδέα ότι κατά την κάθοδό τους κατέκτησαν την Ελιμεία, αφού αναφέρει ότι «οἱ Ἐλιμιῶται ἔγιναν ὑπήκοοι τῶν Τημενιδῶν συγχρόνως ἤ πρό, ἤ μετά τήν ἵδρυσιν τοῦ νέου αὐτῶν Παρά θάλασσαν κράτους καί τήν συγκέντρωσιν καί ἐπίδειξιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν».[16] Οι Τημενίδες δεν προχώρησαν σε πολεμικές επιχειρήσεις κατά των

13. Ο Βογιατζίδης θεωρεί τους Ορέστες λαό παραποτάμιο και ότι η απομόνωση των πρώτων αυτών Μακεδόνων στο Αργεσταίο πεδίο συντέλεσε στη δημιουργία σκιώδους εθνικής συνείδησης. Επίσης, την ίδια ιδιότητα του παραποτάμιου λαού προσδίδει και για τους Ελιμιώτες Μακεδόνες που εγκαταστάθηκαν στον μέσο ρου της πεδιάδας που διαρρέει ο Αλιάκμονας, αλλά και στους Λυγκηστές που κατοικούσαν στην κοιλάδα του Εριγώνα, παραπόταμου του Αξιού. Βλ. Βογιατζίδης, «Εισαγωγή εις την ιστορίαν της Θεσσαλονίκης», 402.

14. Ο Reclus αναφέρει ότι η ναυτιλία πρέπει ασφαλώς να γεννήθηκε στις όχθες των ποταμών. Αυτό δείχνουν τα παραδείγματα των παρόχθιων του Ευφράτη λαών, οι οποίοι εξελίχθηκαν σε επιδέξιους ναυτικούς παρατηρώντας την κίνηση των κορμών μέσα στο ποτάμι και δημιουργώντας τη σχεδία. Βογιατζίδης, *ό.π.*

15. Ο Αλιάκμονας και οι παραπόταμοί του δημιουργούν πολλές εύφορες κοιλάδες, με σημαντικότερη αυτή της άνω λεκάνης (Ορεστίς), που μαζί με το ανατολικό οροπέδιο του Τειχιού–Βασιλειάδας και το οροπέδιο των Κορεστίων αποτελούν τα μεγάλα τμήματα των καλλιεργήσιμων εκτάσεων μιας περιοχής. Βλ. Ευγενία Δρακοπούλου, *Η πόλη της Καστοριάς τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή (12ος-16ος αι.). Ιστορία–Τέχνη–Επιγραφές* (Αθήνα: Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, 1997), 13.

16. Το φαινόμενο αυτό της εξόρμησης των από της Ορεστίδας Τημενιδών με σκοπό την κατάκτηση της Κάτω Μακεδονίας και την ίδρυση νέου κράτους είναι γνωστό στην ιστορία ως φαινόμενο της διαφοροποίησης των κρατών. Δηλαδή, το νέο κράτος δημιουργείται από το παλαιό, όπως ο νέος κάλυκας των φυτών από τον παλιό κλάδο τους. Έτσι, οι Ορέστες Μακεδόνες με αρχηγό τον Περδίκκα Α΄, πιθανόν μαζί με τους Ελιμιώτες, οδήγησαν σε αναγκαστική μετοικεσία αλλόφυλους στη Μακεδονία. Με τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκε ο νέος κάλυκας, το Παρά θάλασσαν μακεδονικόν κράτος, από το παλαιό, αυτό του ορεινού κράτους των Τημενιδών στην Ορεστίδα. Ο Θουκυδίδης και ο Ηρόδοτος αναφέρουν την παράδοση από τους Τημε-

Πιέρων, Βοττιαίων και Μυγδόνων, ενώ οι Ορέστες αναζήτησαν νέα εδάφη επειδή είχε αυξηθεί υπερβολικά ο αριθμός τους κι αναγκάστηκαν να βρουν νέα γη για να τραφούν.[17]

Την περίοδο του Περδίκκα Γ΄ (365-359 π.Χ.) πιθανότατα η Ορεστίδα, η Ελιμεία και η Λυγκηστίδα ενώθηκαν υπό το κράτος των Τημενιδών. Αρκετοί μελετητές την ένωση Ορεστίδας και Ελιμείας την αποδίδουν στον Φίλιππο Β΄ (359-336 π.Χ.).[18] Οι κάτοικοι της Ελιμείας παρέμειναν πιστοί στους Τημενίδες στον πόλεμο του βασιλιά Φιλίππου εναντίον των Ιλλυριών. Ο Φίλιππος Β΄ παντρεύτηκε την αδερφή του βασιλέως της Ελιμείας Δέρδα, τη Φιλία. Όμως οι Ορέστες και οι Λυγκηστές τάχθηκαν στο πλευρό των Ιλλυριών. Μετά την ήττα των Ιλλυριών από τον Φίλιππο Β΄, ο τελευταίος επιδίωξε την ενσωμάτωση των ορεινών μακεδονικών κρατιδίων στο κράτος του, αλλά δεν εξαλείφτηκε το αίσθημα της αυτοτέλειας των λαών αυτών.[19]

Ο πρώτος γνωστός βασιλιάς της Ορεστίδας είναι ο Αντίοχος (Θουκυδίδης 2.80.6.), εκτός κι αν συμπεριλάβουμε και τους γνωστούς από τη μυθική παράδοση Κάρανο, Κοίνο και Τύριμμα, με καταγωγή γηγενή ή από το Άργος της Πελοποννήσου.[20] Ο Ορόντης, γνωστός ως πατέρας του Περδίκκα, στρατηγού του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ήταν ο τελευταίος βασιλιάς, επί του οποίου διαλύθηκε ο βασιλικός οίκος, όπως συνέβη σε όλα τα διαμερίσματα της Άνω Μακεδονίας μετά τη ενοποίηση του Φιλίππου Β΄.[21]

νίδες, σύμφωνα με την οποία το αρχαίο ορεστικό κράτος εξακολούθησε να υπάρχει ως αυτοτελές μακεδονικό κράτος υπό τους Τημενίδες κι ανεξάρτητο νέο από τον Πέρδικκα Α΄. Βλ. Βογιατζίδης, «Εισαγωγή εις την ιστορίαν της Θεσσαλονίκης», 402-03.

17. Βογιατζίδης, *ό.π.*, 401-06.

18. Ο Απ. Δασκαλάκης αναφέρει ότι τα κρατίδια ενώθηκαν από το βασιλιά της Μακεδονίας Αλέξανδρο Α΄, τον επονομαζόμενο Φιλέλληνα (495-450 π.Χ.). Βλ. Απόστολος Β. Δασκαλάκης, «Αλέξανδρος Α΄ Ο Φιλέλλην (Η Μακεδονία κατά τους Περσικούς Πολέμους)», *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών* Θ (1958-1959): 217-341.

19. Βογιατζίδης, «Εισαγωγή εις την ιστορίαν της Θεσσαλονίκης», 410.

20. Στην περιοχή του Πεντάβρυσου και της Αυγής πιθανολογείται η ύπαρξη σημαντικού κλασικού οικιστικού κέντρου, αν όχι η έδρα των βασιλέων της Ορεστίδας. Οι κάτοικοι αυτού του κέντρου πολλές δεκαετίες πριν την απορρόφηση της Ορεστίδας από το μακεδονικό κράτος του Φιλίππου Β΄ δεν ήταν αυτοί που αναφέρει ο Αρριανός (Αρριαν., Αναβ. 7, 9,2): «Φίλιππος παραλαβών ὑμᾶς πλανήτας και ἀπόρους ἐν διφθέραις τους πολλούς νέμοντες ἀνά τά ὄρη πρόβατα ὀλίγα, χλαμύδας μέν ὑμῖν ἀντί τῶν διφθερῶν φορεῖν ἔδωκε, κατήγαγε δε ἐκ τῶν ὀρῶν ἐς τά πεδία…», αλλά, σύμφωνα με τον Χ. Γ. Τσουγγάρη, ήταν μέτοχοι του πολιτισμού και της αισθητικής της κεντρικής Ελλάδας και αποδέκτες, αν όχι παραγωγοί, έργων υψηλότατης ποιότητας. Βλ. Α. Κ. Καραδημητρίου, «Οι Μακεδόνες βασιλείς και οι χρησμοί», *Μακεδονικά* 26 (1987-88): 126-138· Χ. Γ. Τσουγγάρης, «Ανασκαφικές έρευνες στον νομό Καστοριάς κατά το 1999», *ΑΕΜΘ* 13 (1999): 619.

21. Μεντεσίδη–Καραμήτρου, *Βόιον–Νότια Ορεστίς*, 96.

Στην ιστορική τους πορεία τα ανεξάρτητα αυτά κρατίδια, πριν συνενωθούν, είχαν άλλοτε φιλικές κι άλλοτε εχθρικές σχέσεις τόσο μεταξύ τους όσο με τους γείτονές τους.[22] Για το λόγο αυτό δημιουργήθηκε η ανάγκη για την κατασκευή έργων φύλαξης σε καθορισμένα σημεία οριζόμενα από το γεωμορφολογικό ανάγλυφο της περιοχής. Πολύτιμες πληροφορίες για το θέμα αυτό αντλούνται από τον ομότιμο καθηγητή Νικόλαο Μουτσόπουλο, ο οποίος ασχολήθηκε σε βάθος με την ιστορία και τον πολιτισμό της δυτικής Μακεδονίας και αναφέρει αρκετά στοιχεία που εμπλουτίζουν τα ιστορικοαρχαιολογικά δεδομένα της περιοχής.[23]

Ο Μουτσόπουλος θεωρεί ότι η Ορεστίδα (χάρτης 2) διέθετε ένα σύνολο οργανωμένων οχυρωμάτων, τα οποία πιθανόν να αποτελούσαν καταφύγια για ανθρώπους και ζώα σε περιόδους ληστρικών επιθέσεων.[24] Η διάταξη αυτών μαρτυρεί μια οργανωμένη αμυντική πολιτική με σκοπό τον έλεγχο και την προστασία των προσπελάσεων προς την περιοχή.[25]

22. «Οἱ παραμείναντες ἐν Μακεδονίᾳ ἐγκατεστημένοι εἰς μικράς κώμας και διῃρημένοι κατά φυσικάς περιοχάς εἰς ανεξάρτητα βασίλεια, εξακολούθησαν τήν πρός τούς γείτονας πάλην καί συνεκράτησαν τούς Ἰλλυριούς, μέχρις ὅτου μεταξύ τοῦ 700 και τοῦ 500 π.Χ. ἀνεδείχθη ἡ δυναστεία τῆς Ὀρεστίδος (ἡ Καστορίας καί Κοριτσᾶς ὀρεινή, ἑκατέρωθεν τῶν ορέων περιοχή) καί ἵδρυσε τόν κεντρικόν Μακεδονικόν θρόνον ἐν Ἐδέσσῃ τῆς Ἠμαθίας, ὑποτάξασα τούς τοπικούς βασιλεῖς τῶν ἄλλων μακεδονικῶν περιοχῶν, τῆς Πελαγονίας (Μοναστήριον), Λύγκου (Φλώρινα), Δουριοπίας (Κρούσοβον–Πρίλαπος), Ἐλιμίας (Κοζάνη–Γρεβενά), Τυμφαίας (Κόνιτσα), Ἐορδαίας (Καϊλάρια–Πτολεμαΐς), Πιερίας (Ἑκατερίνη–Λιτόχωρον) καί Βοττιαίας (Γιαννιτσά–Πέλλα)». Βλ. Αντ. Κεραμόπουλος, «Περί των τάφων της Τρεμπένιτσας και περί των κατά της Λυχνιδόν λαών», *Μακεδονικά* Β (1953): 511.

23. Τα στοιχεία αυτά μου δόθηκαν κατά τη διάρκεια δύο συναντήσεων με τον ομότ. καθηγητή Νικ. Μουτσόπουλο στις 13/10/2010 και 22/02/2011 και για το λόγο αυτό τον ευχαριστώ θερμά.

24. Δεδομένου του πλήθους επιδρομών και καταστροφών από βαρβαρικά φύλα, το αμυντικό πρόβλημα της Καστοριάς και της περιοχής αντιμετωπίστηκε επίσης επί Διοκλητιανού με τη δημιουργία οχυρωματικών συστημάτων και κάστρων σε καίρια σημεία με σκοπό την οχύρωση των οικισμών. Η φύλαξη της πόλης επιτυγχάνονταν με τον έλεγχο των ορεινών διαβάσεων, καθώς περιστοιχίζεται από ορεινούς όγκους. Η ανάγκη οχύρωσής της οδήγησε στην κατασκευή οχυρωματικών θέσεων και κάστρων σε διάφορα σημεία, όπως στο Λογγά, στην Κλεισούρα, στον Γάβρο Κορεστίων κ.α. Βλ. Δ. Σαμσάρης, *Ιστορική γεωγραφία της ρωμαϊκής επαρχίας Μακεδονίας. Το τμήμα της σημερινής Δυτ. Μακεδονίας* (Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1989), 211.

25. Ο καθηγητής Ν. Μουτσόπουλος αναφέρθηκε στην άποψη του Δ. Σαμσάρη, ο οποίος θεωρεί ότι η λιμνολεκάνη της Μικρής Πρέσπας ανήκε στην Ορεστίδα, καθώς πολλές διαφωνίες ανακύπτουν από αρκετούς μελετητές για το νότιο όριο της Ορεστίδας. Τα στοιχεία που βασίζει την άποψή του ο Δ. Σαμσάρης ήταν: 1) η λιμνολεκάνη αυτή έχει πιο ομαλή πρόσβαση από την Ορεστίδα κι όχι από τη Λυγκηστίδα, 2) το μακροτοπωνύμιο Κο(υ)ρέστια (Κούρεστος), που

Από την Ορεστίδα αρχαίοι οδικοί άξονες οδηγούσαν στη Δασσαρήτιδα, μέσω Βατοχωρίου, από τη διάβαση του Πισοδερίου διεξαγόταν η επικοινωνία με τη Λύγκο (Πρέσπες) και από την Κλεισούρα με την Εορδαία. Η δίοδος με την Ερσέκα της Αλβανίας γινόταν μέσω Νεστορίου, ενώ με τη Μολοσσία μέσω Κόνιτσας. Επίσης, υπήρξε ένας δρόμος που διερχόταν από το Γάβρο (των Κορεστίων) και ένας άλλος από το Λογγά (σημερ. Σιδηροχώρι). Ο Μουτσόπουλος αναφέρει την ύπαρξη διαφόρων κάστρων στην ευρύτερη περιοχή της Καστοριάς, όπως στα υψώματα Κουλέδες και Κουκουβίτσινα της Ιεροπηγής, στο Δενδροχώρι στη θέση Γκραντίστα, τον Καλέ του Βαρυκού, στο Εμποριό και την Αναρράχη, στην Κορησσό, στο Κωσταράζι, στο Γέρμα, στο Δρυόβουνο, στο Λογγά και αλλού.[26]

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ύπαρξη ενός κάστρου (Καϊλάς ή Γκρατίτσα Γάβρου Κορεστίων) βορειότερα του Δενδροχωρίου και μεταξύ των χωριών Γάβρου και Βατοχωρίου με σημαντική οχυρωματική διάταξη. Το οχύρωμα αυτό είναι καμπύλο τραπεζοειδές με τετράγωνο ακρόπυργο και σκοπεύει στη φύλαξη της στενής διόδου του ποταμού Αλιάκμονα, κοντά στο ξωκκλήσι του Αγίου Αντωνίου, έξω από το Βατοχώρι. Ένας άλλος τετράγωνος πύργος βρίσκεται σε επαφή με το δυτικό τείχος. Ο Μουτσόπουλος θεωρεί ότι η δομή του τείχους του Καϊλά του Γάβρου έχει όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά δομής της ιουστινιάνειας περιόδου,[27] αλλά υποθέτει ότι στη θέση αυτή πρέπει να υπήρχε και αρχαία οχύρωση κάνοντας αναφορά στην εύρεση νομίσματος του Μεγάλου Αλεξάνδρου και οστράκων ρωμαϊκών αγγείων από τον Αντ. Κεραμόπουλο στην ευρύτερη περιοχή.[28]

πιθανά διέσωσε ανάμνηση της αρχαίας Ορεστίας, αναφέρεται και στην περιοχή της ποταμολεκάνης του Λιβαδοπόταμου, ως τις πηγές του, δηλαδή ως τη στενωπό του Πισοδερίου, 3) η αναφορά στον Στράβωνα περί επέκτασης της Ορεστίδας στον άνω ρου του Αλιάκμονα (που εννοεί το σημερινό Λιβαδοπόταμο, παραπόταμο του Αλιάκμονα) και έως τη στενωπό του Πισοδερίου, 4) η παρουσία κάστρου που ήλεγχε τη διάβαση του Πισοδερίου και προφανώς φύλαττε τα σύνορα Ορεστίδος–Λυγκηστίδος.

26. Κατά τη μεσοβυζαντινή εποχή αναφέρονται χωριά–κάστρα, όπως ο Λογγάς, κοντά στη Σιδηροχώρι Καστοριάς, το Bizigrad στο αλβανικό έδαφος, η Σέτενα κοντά στο Αχλαδοχώρι Φλώρινας κ.ά. Ο Μουτσόπουλος θεωρεί ότι οι οικισμοί αυτοί, που συνήθως είναι ορεινοί, αποτελούν τη μεσαιωνική επιλογή μετά τις σλαβικές και άλλες επιδρομές, δηλ. αποτελούν νέες θέσεις από εστίες αρχαϊκές ή παλαιοχριστιανικές που εγκαταλείφθηκαν ή καταστράφηκαν. Βλ. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, *Εκκλησίες της Καστοριάς. 9ος-11ος αιώνας* (Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1992), 489-90.

27. Σύμφωνα με τον Μουτσόπουλο, τα τυπικά χαρακτηριστικά της τοιχοποιίας της ιουστινιάνειας εποχής ήταν η δόμηση με μικρών διαστάσεων λίθους, ισχυρό ασβεστοκονίαμα και σποραδική μεσολάβηση βησάλων.

28. Αντ. Κεραμόπουλος, «Ανασκαφαί και έρευναι εν τη Άνω Μακεδονία», *Αρχαιολογική Εφημερίς* (1932): 94.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η αναφορά του Μουτσόπουλου για την ιστορία του Μακροχωρίου. Οι κάτοικοι του χωριού εγκαταστάθηκαν στη θέση που βρίσκεται σήμερα το χωριό αφού προηγήθηκε καταστροφή σε μεσαιωνική ή αρχαία εγκατάσταση στην περιοχή Γκραντίστατα, επάνω από τη θέση Άγιος Γεώργιος και στο δρόμο που οδηγεί στο Βατοχώρι. Ένας τοπικός μύθος κάνει λόγο για την εύρεση νερού από ένα άλογο το οποίο έσκαβε με τις οπλές του, διότι οι κάτοικοι το διατηρούσαν σε πολυήμερη δίψα, και κατέστρεψε τον αγωγό ύδρευσης (το κιούγκι) του οικισμού. Το κάστρο του Μακροχωρίου βρίσκεται 4 χλμ. δυτικά του χωριού. Επίσης, ο ίδιος καθηγητής αναφέρει το θρύλο της χρυσής πλάκας (ζλάτα πλότσα) του κάστρου αυτού που συνδυάζεται με την ύπαρξη χαμένου θησαυρού, κρυμμένου μετά από πολιορκία, ο οποίος θα αποκαλυφθεί στο σημείο όπου βγαίνει η πρώτη ακτίνα του ήλιου. Άλλη μια εκδοχή για την ονομασία του Μακροχωρίου (Κονομπλατίου) αναφέρει ότι αυτή έλκει την καταγωγή της από την ιστορία ενός αλόγου που γέρασε και οι κάτοικοι το άφησαν στον τόπο αυτό να πεθάνει, αλλά με την παρέλευση ενός χρονικού διαστήματος διαπίστωσαν ότι επανήλθε η υγεία του (kono: άλογο, premlade: ξανανιώνω). Το χωριό είναι ντυμένο με μύθους και θρύλους για την ύπαρξη νεράιδων και μαγισσών, κάτι που συμβαίνει και σε γειτονικά χωριά της περιοχής και όχι μόνο.[29]

Το κάστρο του Μακροχωρίου θεωρείται από τον Μουτσόπουλο μία μεγάλη οργανωμένη εγκατάσταση. Ο οικισμός αναπτύχθηκε στην όχθη του ποταμού (σημερ. Λιβαδοπόταμου), φτάνει μέχρι ένα σημείο, την ακρόπολή του, και φιλοξενούσε ένα σημαντικό μεταλλευτικό κέντρο των Ορεστών δεδομένου ότι σε πολλά σημεία βρέθηκαν όγκοι σιδηρομεταλλεύματος.[30]

Σε αρκετά αρχαία κάστρα της Ορεστίδας η τοιχοποιία έχει ως συνδετικό υλικό την κεραμοκονία και πιθανόν να αποτελεί προσθήκη της ιουστινιάνειας περιόδου.[31] Ο Μουτσόπουλος παρατηρεί πως την περιοχή της Ορεστίδας προστατεύουν τα κάστρα της Ψέλλας (Κωστραζίου), του Γέρμα, του Δρυόβουνου (Δριάνοβου), του Πελεκάνου (Πέλκας), του Ριζού, της Εράτυρας (Κτίσματα) και από βορρά τα ισχυρά κάστρα της Ιεροπηγής και του Μακροχωρίου.[32] Από

29. Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος, «Οι 'μαΐστρες' της Μακεδονίας και της Θράκης», στο *Πρακτικά ΣΤ΄ Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου*, Κομοτηνή–Αλεξανδρούπολη 7-10 Μαΐου 1989 (Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 1991), 293-322.

30. Ο Μουτσόπουλος ανέλυσε δείγμα στο Ειδικό Εργαστήριο της Πολυτεχνικής Σχολής μετάλλευμα που εμπεριείχε σιδηροξείδια.

31. Βλ. υποσ. 27.

32. Σύμφωνα με τον Α. Κεραμόπουλο, τα κάστρα στις περιοχές Μαγούλα, Ριζό και Αγ. Γεώργιο Πέλκας, σημερ. Πελεκάνου, ορίζουν τα γεωγραφικά όρια Ελιμιώτιδας και Ορεστίδας. Βλ. Αντ. Κεραμόπουλος, «Έλληνες και Μακεδόνες», *Ελληνικά* Ζ (1934): 44.

τη δυτική πλευρά οι οχυρώσεις του Σπηλαίου (Σπήλιος) και η Πίνδος αποτελούσαν τη φυσική προστασία της. Επίσης, ο ίδιος θεωρεί ότι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των κάστρων της Ορεστίδας ήταν η απουσία νερού και πύργων και η έλλειψη ενισχύσεων των τειχών. Οι οχυρωματικές εγκαταστάσεις της περιοχής αυτής χωροθετήθηκαν σε δυσπρόσιτα μέρη μεγάλου υψόμετρου για την επίτευξη αποτελεσματικότερου ελέγχου.

Τη βυζαντινή εποχή η περιοχή ανήκει στον καζά της Καστοριάς. Κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο και την Τουρκοκρατία υπάρχουν ορισμένες αναφορές για οικισμούς στην περιοχή, όπως το Κονομπλάτι, την Τσερνόλ(β)ιστα, την Ποζντίβιτσα και την Τύρσια.[33] Μικροί οικισμοί στην ευρύτερη περιοχή της Καστοριάς που εξακολουθούν να υφίστανται από τον 14ο ως και τον 19ο-20ό αιώνα δίχως να είναι γνωστό το μέγεθος και η σπουδαιότητά τους είναι η Τσερνόλιστα και το Ντρενοβένι.[34]

Δεν υπάρχουν μαρτυρίες γνωστών ξένων περιηγητών,[35] πλην του Brancoff,[36] για τα χωριά των Κορεστίων, ενώ σημαντικές πληροφορίες μας δίνει ο

33. Οι οικισμοί αυτοί αναφέρονται σε οθωμανικό κατάστιχο του 15ου αι. (Tahrir Defterteri), προερχόμενο από τα αρχεία Basbakanlik arsivi της Κωνσταντινούπολης, ενώ ο οικισμός Τσερνόλ(β)ιστα σε άλλο κατάστιχο του 1528 για το καζά των Σερβίων. Στην πρόθεση 421 της Μονής Μετεώρων του 1592-93 του 19ου αι. καταγράφτηκε ο οικισμός Κονομπλάτι με εννέα ονόματα αφιερωτών (1592-93). Επίσης, σε έγγραφα του τουρκικού ιεροδικείου Μοναστηρίου του β΄ μισού του 17ου αι. μνημονεύεται μεταξύ άλλων ο οικισμός Ποζντίβιστα το έτος 1682. Βλ. Γεώργιος Τσότσος, *Ιστορική γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας. Το οικιστικό δίκτυο. 14ος-17ος αι.* (Θεσσαλονίκη: Αφοί Σταμούλη, 2012), 115, 148, 328.

34. Στο οθωμανικό κατάστιχο «Ντεφτέρι Ν. 649» του τελευταίου μισού του 15ου αι. στο Τμήμα Ανατολικών Σπουδών της Εθνικής Βιβλιοθήκης Σόφιας αναφέρονται δυτικομακεδονικοί οικισμοί κι ανάμεσά τους το Τάρσκο (Τύρσια ή σημερ. Τρίβουνο Φλώρινας) στο Ναχιγιά Χούρπηστε (τιμάριο του Αρναούτ Ισχάκ) και το Ζέλοβο (σημερ. Ανταρτικό). Στη σελίδα 460 του Turski Doumenti II (1973) αναφέρεται η Tsernovbistε (Τσερνόλιστα ή Τσερνόβιστα, σημερ. Μαυρόκαμπος) με 43 εστίες τιμαρίων, ο οποίος ανήκει στο (1568) ναχιγιέ Σισανίου. Βλ. Τσότσος, *Ιστορική γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας*, 115, 123, 140.

35. Το 1815 ο Γάλλος περιηγητής Πουκεβίλ, ο οποίος ήταν πρόξενος στα Γιάννενα, πρωτεύουσα του Αλή Πασά, προερχόμενος από την Καστοριά έφθασε διά Βαψωρίου–Νερέτης ως τον Μαχαλά, δίχως όμως να τολμήσει να μπει στη Φλώρινα, η οποία την εποχή εκείνη μαστιζόταν από πανούκλα. Γεώργιος Ι. Σημαντηράς, «Φλώρινα. Η ονομασία της διά μέσου των αιώνων εκ των κειμένων», εφημ. *Φωνή της Φλωρίνης* (Φλώρινα: 1964), 27-28. Επίσης, για τα χωριά που επισκέφτηκε ο Πουκεβίλ. βλ. Βασίλης Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή* (Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1973), 161-84.

36. Ο Brancoff δίνει στοιχεία για τον χριστιανικό πληθυσμό της τουρκοκρατούμενης Μακεδονίας κατά γλώσσα και κατά δόγμα. Ο ίδιος ήταν στέλεχος της Εξαρχίας και χαρακτηρίζει τους Μακεδόνες ως Βούλγαρους. Το 1905 αναφέρει τον αριθμό των εξαρχικών Βούλγαρων,

Νικ. Σχινάς[37] και ο Ζώτος Μολοσσός.[38] Ο πρώτος καταγράφει τις χρονικές αποστάσεις και δίνει πληροφορίες για τον αριθμό των κατοίκων, των σχολείων, των υδρόμυλων, των χανιών, των κρηνών και των εκκλησιών για τα περισσότερα χωριά των Κορεστίων, όπως το Γαβρέσι, η Ρούλια, η Όστιμα, το Ζέλοβο, το Παψώρι, η Στάτιστα, κ.ά. Σύμφωνα με μαρτυρία του Ζώτου Μολοσσού, οι Ορέστες μαζί με τους Ελιμιώτες του Άργους Ορεστικού της Ηπείρου, της νυν Άρτας του Αυλώνα, κατέλαβαν τις όχθες της λίμνης Κέλετρου όπου έκτισαν: 1. τη μητρόπολη της Ορεστίας ή Άνω Άργος Ορεστικό (σε ερείπια μεταξύ των χωριών Δράλιστα και Κρεπενή) με οικιστή κατά τον Στράβωνα τον Πενθύλο, γιο του Ορέστη, 2. το Κέλετρον (Καστοριά ή Καστρουρία),[39] 3. τη Γράμμιστα, τη σημερινή Χρούπιστα σε απόσταση δύο ωρών πλησίον του όρους Γράμμου, απ' όπου έλαβε και την ονομασία της, 4. την Κλεισσόρεια, τη σημερινή Κλεισούρα ή Βλαχοκλεισούρα, 5. τη Σελίτσα

των Ελλήνων, των Αλβανών και των τσιγγάνων στο Γαβρέσι, στην Άνω Δρενοβένη, στο Ζέλοβο, στο Κονομπλάτι, στην Όστιμα, στη Ρούλια, στη Στάτιστα, στο Τύρνοβο, στην Τούρια. Βλ. D. M. Brancoff, *La Macédoine et sa population chrétienne avec deux cartes ethnographiques* (Paris: Imprimeurs-editeurs, 1905), 180-81.

37. Νικόλαος Σχινάς, *Οδοιπορικαί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας συνταχθείσα τη εντολή του επί των στρατιωτικών Υπουργού. Τεύχος Β. Οδοιπορικά Μακεδονίας* (Αθήναι: Τύποις «Messager d'Athènes», 1886), 240-50.

38. Μολοσσός, *Ηπειρωτικαί Μελέται*, 139.

39. «μνημονεύεται μόνον ὑπό τοῦ Λιβίου XXXI, 40, 2 κε. κατά τήν κατάληψιν τῆς πόλεως ὑπό τοῦ ὑπάτου Π. Σουλπικίου Γάλβα τό 200 π.Χ. Ἀπό τήν ἀκρινή περιγραφήν, τήν ὁποίαν μᾶς δίδει ὁ Λίβιος, ὅτι ἔκειτο ἐπί χερσονήσου καί ὅτι τά τείχη αυτῆς περιβάλλει λίμνη καί μία μόνον ὁδός διά στενωπῶν συνδέει με τήν Ἤπειρον, οὐδεμία αμφιβολία μᾶς μένει ὅτι ἡ πόλις εὑρίσκετο, ὅπου σήμερον ἡ Καστορίᾳ». Δημ. Καvατσούλης, *Η Μακεδονία από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της ανόδου του Φιλίππου Β΄. ΙΙ. Η εσωτερική ιστορία* (Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1976), 5. Επίσης, αναφέρεται από πολλούς μελετητές ότι το Κέλετρον ήταν σπουδαία οχυρωματική πόλη στη διάρκεια των αιώνων. Η Καστοριά σ' όλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου υπήρξε σημαντική πόλη–κάστρο, όπως και των Σερβίων, με έντονη οικονομική δραστηριότητα. Την προηγούμενη περίοδο, το Κέλετρον, ιδιαίτερα μετά την καταστροφή της παρακείμενης αυτού Διοκλητιανούπολης, υπήρξε από το πρώτο τέταρτο του 4ου αι. έδρα επισκοπής. Βλ. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Καστοριά: ιστορία–μνημεία–λαογραφία από την ίδρυσή της μέχρι τον 10ο μ.Χ. αιώνα», *Επιστημονική Επετηρίδα Πολυτεχνικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 6 (1974): 404-18. Από τα χρόνια του Ιουστινιανού η πόλη περιστοιχιζόταν από σημαντικά οχυρωματικό έργα («καί ὡς πρός μέν τούς μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ χριστιανικούς αἰῶνας οὐδέν ἄλλο γνωρίζομεν εἰμή μόνον, ὅτι ἐπί τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἡ Καστορία ἀπέβη, κατά τήν ἔκφρασιν τοῦ Προκοπίου 'πόλις ὀχυρωτάτη'»). Αναστ. Κ. Ορλάνδος, *Τα βυζαντινά μνημεία της Καστοριάς*, *ΑΒΜΕ* Δ (1938), αρ. 187, ανατύπωσις (Αθήναι: Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1999), 4. Περισσότερα για την ταύτιση του Κέλετρου με την Καστοριά βλ. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, «Oppidum Celetrum: ο λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς», *Μακεδονικά* 31 (1997-98): 2-3.

ή Ταπεινή, αρχαία ιερή πόλη των Τομούρων, 6. το ΠαληοΣέλη ή Παληο-Σελήο και ΠαληοΣελίτσα, 7. την Άνω Σελίτσα, κοινώς Ανασελίτσα ή Λαψίστα κοντά στο βυζαντινό Σισάνι.

Η περιοχή πρέπει να είχε γνωρίσει οικονομική άνθηση δεδομένου ότι οι εκκλησίες των χωριών του τμήματος Κορεστίων της επαρχίας Καστοριάς έστειλαν 600 γρόσια ως συνδρομή στο εκκλησιαστικό ταμείο του Οικουμενικού Πατριαρχείου.[40]

Τα Κορέστια ίσως είναι περισσότερο γνωστά επειδή αποτέλεσαν το σκηνικό μαχών και εχθροπραξιών κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα, ως τουρκικό βιλαέτι, και του Εμφύλιου Πολέμου αργότερα.[41]

Η σημερινή ονομασία των χωριών είναι διαφορετική, σε σχέση με αυτή που είχαν πριν μερικά χρόνια με εμφανή σλαβική επιρροή,[42] όπως απεικονίζει ο παρακάτω πίνακας:

Νέα ονομασία	**Παλαιά ονομασία**
Γάβρος	Γκάμπρε ή Γκαμπρέσι
(Άνω & Κάτω) Κρανιώνας	(Γκόρνο & Ντόλνα) Ντ(ρ)ρενοβένι[43]
Μαυρόκαμπος	Τσερνολ(β)ίστα
Χαλάρα	Ποζντίβιστα ή Ποδοβίστα
Άγιος Αντώνιος	Ζέρμπ(β)ενι
Μακροχώρι	Κονομ(π)λάτι
(Άνω & Κάτω) Μελάς	(Γκόρνο & Ντόλνα) Στάτιστα

40. Αναφορά στη στήλη ειδήσεων του περιοδικού *Εκκλησιαστική Αλήθεια* ΚΒ (10-03-1882) (Κωνσταντινούπολη: Οικουμενικόν Πατριαρχείον): 355.

41. Λεηλασίες, δολοφονίες και φωτιές σε σπίτια προκλήθηκαν σε πολλά χωριά της περιοχής, μεταξύ των οποίων ο Μαυρόκαμπος, ο Άνω και Κάτω Κρανιώνας, το Μοσχοχώρι, η Χαλάρα, το Βαψώρι κ.ά. Βλ. Στάθης Πελαγίδης, «Λίγο μετά το Ίλιντεν (20 Ιουλίου 1903) στις περιοχές Καστοριάς και Φλώρινας», στο *Συμπόσιο Ο Μακεδονικός Αγώνας. Θεσσαλονίκη-Φλώρινα–Έδεσσα–Καστοριά*, 28 Οκτωβρίου-2 Νοεμβρίου 1984 (Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ–Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, 1987), 351-58. Χαρακτηριστικό είναι το υπόμνημα σχετικά με την ενοποίηση των τουρκικών βιλαετίων τού εν Αθήναις Μακεδονικού Συλλόγου το 1903. Βλ. *Η Μακεδονία και οι μεταρρυθμίσεις*, υπόμνημα του εν Αθήναις Μακεδονικού Συλλόγου, έκδ. β (Αθήνησιν: Τυπογραφείον Παρασκευά Λεωνή, 1903).

42. «Μολονότι αποδέχομαι ως αναμφισβήτητες της σλαβικές εγκαταστάσεις και τις επιμειξίες, που μοιραία συντελέστηκαν, με αποτέλεσμα (σε μικρό αριθμό) εξελληνισμό (εκγραικισμό) Σλάβων, αλλά σε μεγαλύτερο ποσοστό (γλωσσικό) εκσλαβισμό Ελλήνων και ιδίως Ελλήνων–Μακεδόνων, ήδη γλωσσικά σε ικανό βαθμό εκλατισμένων, δεν μπορώ να διαβλέψω 'εθνική' σλαβική αρχιτεκτονική συμβολή, στα βυζαντινά μνημεία της εποχής και συγκεκριμένα σε αυτή την περιοχή» βλ. Μουτσόπουλος, *Εκκλησίες της Καστοριάς*, 491.

43. Από τα σλαβικά ντρεν: κρανιά και βένη: τόπος.

Ποιμενικό	Βαψώρι ή Μπαπτσόρι
Τρίβουνο	Τάρσιε
Ανταρικό	Ζέλοβο ή Ζιόλβα
Κορυφή	Τούριε(α) ή Τύρσια
Κώττας	(Χ)Ρούλια[44]
Πράσινο	Τύρνοβο, Τυρνοβέτσια, Τέρνα, Τράσε
Τρίγωνο	Όστιμ, Όσσιμα
Βατοχώρι	Μπρέζνιτσα
Σφήκα	Μπεσφίνα
Μοσχοχώρι	Βαμπέλι

Από το 1920 έως και τις μέρες μας ο πληθυσμός ακολουθεί φθίνουσα δημογραφική πορεία με κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα τη σημερινή εμφανή πληθυσμιακή αποψίλωση.[45] Οι κάτοικοι πολλών χωριών εγκατέλειψαν τα πατρογονικά εδάφη τους για εθνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς και άλλους λόγους. Όσοι έμειναν σήμερα, κυρίως οι γηραιότεροι, ομιλούν το χαρακτηριστικό σλαβόφωνο γλωσσικό ιδίωμα.

Η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική των Κορεστίων

Στον ελλαδικό χώρο μέχρι και τα μέσα του προηγούμενου αιώνα πληθώρα οικισμών, κυρίως αγροτικών, κατασκευάζονταν από ωμόπλινθους. Το υλικό αυτό ήταν αποτέλεσμα της διεργασίας του πηλού με νερό, άχυρα και αιγότριχες.[46] Στην αρχαιότητα μαζί με το λίθο και το ξύλο, αποτέλεσε βασικό δομικό στοιχείο των κατασκευών.[47] Στις μέρες μας εντοπίζονται λίγα παραδείγματα

44. Στη σλαβική γλώσσα αποφεύγεται το φθογγοσύμπλεγμα -χλ- και γι' αυτό για τη λέξη χλεπ=ψωμί, χρησιμοποιούν τη λέξη λεπ. Έτσι, και για το χωριό Χρούλια αφαίρεσαν το χ και χρησιμοποιούσαν το Λέριν, αντί του Χλερηνού για τη Φλώρινα. Βλ. Σημαντηράς, «Φλώρινα», 25.

45. Η αστυφιλία και η μετανάστευση που έπληξαν τη δυτική Μακεδονία καταγράφονται με στατιστικά στοιχεία από τον Γ. Τζαφέρα, «Πληθυσμιακές εξελίξεις στη Δυτική Μακεδονία», *Χρονικά Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδερφότητος* Η (1991): 156-58.

46. Οι ζωικές τρίχες χρησιμοποιούνταν κυρίως στην παρασκευή πλινθιών, αλλά και κονιαμάτων τελικής προστασίας των τοίχων, με σκοπό την αύξηση της συνοχής τους και την αποφυγή ρηγματώσεων.

47. Η χρήση ωμοπλίνθων για την ανωδομή των κατοικιών ήταν συνήθης στην οικιστική αρχιτεκτονική της πρώιμης εποχής του σιδήρου στην Ελλάδα (100-700 π.Χ.). Βλ. Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν, «Αρχιτεκτονική και κοινωνία κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους», *Αρχαιολογία και τέχνες* 112 (2009): 19. Για την ωμή πλίνθο βλ. Αναστάσιος Ορλάνδος, *Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων* (Αθήναι: 1955-60), 65-83.

ωμοπλινθόκτιστων κτισμάτων κατά κύριο λόγο σε χωριά.[48] Το μοναδικό οικιστικό σύνολο στην επικράτεια της χώρας, του οποίου οι κατοικίες είναι κατασκευασμένες αποκλειστικά από ωμόπλινθους, απαντάται στα Κορέστια.[49]

Ελάχιστα πράγματα γνωρίζουμε για την τοπογραφία της περιοχής κατά τα παρελθόντα έτη. Ο χώρος πιθανόν μεταλλάχθηκε σε μερικούς οικισμούς δεδομένου ότι προκλήθηκαν καταστροφές και πυρκαγιές κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα και του Εμφυλίου. Η οικονομία και η έλλειψη ικανών ποσοτήτων πέτρας στην περιοχή οδήγησε στη γενικευμένη χρήση της ωμόπλινθου.

Σήμερα, δυστυχώς, σημαντικά ζητήματα δομικής παθολογίας παρουσιάζονται στην πλειονότητα των κτισμάτων των οικισμών.[50] Η επί μακρόν έλλειψη στρατηγικής αποκατάστασης και συντήρησης των κτισμάτων σε συνδυασμό με την επίδραση των καιρικών φαινομένων οδήγησε σε αλλοιώσεις του δομικού σκελετού. Η δράση της υγρασίας προκάλεσε καθαίρεση των ε-

48. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των κτιρίων προέρχονταν από τη γύρω περιοχή. Οι πέτρες συλλέγονταν από το ποτάμι, επειδή δεν υπήρχε λατομείο, και χρησιμοποιούνταν για τα θεμέλια του σπιτιού σε ύψος μέχρι ένα μέτρο από τη γη. Το λίθινο κρηπίδωμα είχε σκοπό κυρίως την προστασία από τα διασταλλάζοντα νερά της στέγης και από την ανερχόμενη υγρασία του εδάφους. Οι τοιχοποιίες είναι κατασκευασμένες από πλινθιά που αποτελούνταν από χώμα, νερό και άχυρο (ενίοτε και αιγότριχες για την αύξηση της συνοχής και της θερμομονωτικής ικανότητας), τα οποία στη συνέχεια γίνονταν λάσπη που τοποθετούνταν σε ξύλινα καλούπια παραλληλεπίπεδου σχήματος μήκους 30 εκ., πλάτους 12-15 εκ. και ύψους 10 εκ. Τα πλινθιά αυτά τα στέγνωναν εντός 10-15 περίπου ημερών υπό την επίδραση του ήλιου και του αέρα. Η προμήθεια του πηλού γινόταν ελεύθερα από τις φυσικές θέσεις εκσκαφής των θεμελίων. Το ξύλο, αναπόσπαστος οπλισμός της φέρουσας πλίνθινης κατασκευής, προερχόταν από τοπικά είδη δένδρων (κρανιώνας, δαδί κ.ά.), δεδομένου ότι οι μεταφορές υλικών ήταν δύσκολες και αύξαναν το κόστος. Η παραγωγή νέων οικοδομικών υλικών και η επικράτηση της οπτοπλίνθου οδήγησαν στο περιθώριο αυτή την κατασκευαστική διαδικασία. Βλ. Ευαγγελία Σκαφίδα, «Κατασκευαστικά υλικά, τεχνική και τεχνολογία των πλίνθινων σπιτιών στη νεολιθική Θεσσαλία: μια εθνοαρχαιολογική προσέγγιση», στο *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου. Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και προοπτικές*, 17-22 Απριλίου 1990 (Αθήνα: Καπόν, 1994), 177-88.

49. Στην περιοχή Zlesti της Αχρίδας «διασώζεται ακέραιη η παραδοσιακή 'αρχιτεκτονική της λάσπης' με θαυμάσιες λύσεις και πολύτιμες για τη μελέτη μιας αρχιτεκτονικής ολοκληρωτικά κατασκευασμένης από ωμές πλίθρες ζυμωμένες με άχυρο και στεγνωμένες στον ήλιο». Μουτσόπουλος, *Εκκλησίες της Καστοριάς*, 52, υποσ. 177.

50. Σημαντικό ρόλο στη δομική συμπεριφορά της πλίνθινης κατασκευής διαδραματίζουν οι ενδιάμεσες οριζόντιες περισφίξεις των πυκνών ξύλινων διαζωμάτων, τα οριζόντια ξύλινα διαφράγματα των δαπέδων, που ενσωματώνονται στις τοιχοποιίες, το «δέσιμο» της κατασκευής με τη στέγη, η λίθινη θεμελίωση που εξέρχεται του εδάφους έως και 1 μ., η καθ' ύψος ελάφρυνση της κατασκευής (οι ισόγειοι χώροι περιβάλλονται από εξωτερικές τοιχοποιίες μεγάλου πάχους ενώ οι εσωτερικοί τοίχοι είναι λεπτότεροι).

πιχρισμάτων, τοπικές καταρρεύσεις, αποσχιστικές ρηγματώσεις και διάβρωση των υλικών δόμησης. Επιπλέον, πολλά ξύλινα δομικά μέλη (π.χ. οι ξυλοδεσιές που περιστοιχίζουν το κτίριο σε καθορισμένες ζώνες), οι οποίες λειτουργούσαν ενισχυτικά των ωμοπλινθοδομών, έχουν παραμορφωθεί έντονα με αποτέλεσμα να απωλέσουν τη φέρουσα ικανότητά τους μειώνοντας τη συμβολή τους στη στατική λειτουργία των κτιρίων και αυξάνοντας σημαντικά τη δομική τους τρωτότητα.

Η υφομορφολογική κατάσταση των κτιρίων δεν είναι άσχετη με την κατάσταση που διαμορφώθηκε την περίοδο που δομήθηκαν και μαρτυρεί τη μετάβαση από τα μεταβυζαντινά παραδοσιακά λαϊκά πρότυπα στα αντίστοιχα νεοκλασικά που έχουν κάνει την εμφάνισή τους σε πολύ μεγάλο βαθμό εδώ και χρόνια στην απελευθερωμένη Ελλάδα. Διακρίνεται η προσπάθεια συγκερασμού στοιχείων από την παραδοσιακή λαϊκή αρχιτεκτονική και το νεοκλασικό ρεύμα και η ώσμωση της ανώνυμης λαϊκής τεχνικής με την επώνυμη οικοδομική καλλιτεχνική δημιουργία. Στα κτίσματα γίνεται εμφανής η προσπάθεια μορφολογικής διάρθρωσης των όψεων με μεταπλασμένα στοιχεία της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, ένας εκλαϊκευμένος νεοκλασικισμός (εικ. 1). Κι όλα αυτά σε ένα δομικό σκελετό από ένα υλικό που σήμερα το θεωρούμε ευτελές, την ωμόπλινθο. Το παραδοσιακό υπόστρωμα επενδύθηκε με νεωτερικά, για την εποχή και την περιοχή, νεοκλασικά στοιχεία (εικ. 2, 3). Πιθανότατα η πρόθεση των κατοίκων ήταν να προσδώσουν μια αίσθηση αστικότητας σε έναν ορεινό αγροτοκτηνοτροφικό χώρο.

Τα κτίσματα των οικισμών βρίσκονται σε αρμονική συμφωνία με το φυσικό περιβάλλον (εικ. 4). Δεν παρατηρείται η ρυθμική επανάληψη των μορφών, όπως στις νησιωτικές περιοχές. Η κοινωνικοοικονομική διάρθρωση της κοινωνίας, το γεωμορφολογικό υπόβαθρο και η υδρογραφία της περιοχής με την καθοριστική παρουσία του Λιβαδοπόταμου ήταν οι βασικές συνιστώσες που συντέλεσαν στην ίδρυση και την πολεοδομική διαμόρφωση των οικιστικών αυτών συμπλεγμάτων. Οι περισσότεροι οικισμοί αποτελούνται από δύο ή τρεις γειτονιές, των οποίων τα κτίσματα έχουν χωροθετηθεί ελεύθερα, με χαλαρή ασχεδίαστη πολεοδομική διάταξη και χαμηλή πυκνότητα.[51]

Στην περιοχή κυριαρχεί ο τύπος της διώροφης πλατυμέτωπης κλειστού τύπου κατοικίας, δηλαδή δίχως χαγιάτι στον όροφο και στο ισόγειο, ενώ απαντώνται λίγα παραδείγματα με χαγιάτι (εικ. 5). Εντυπωσιακή είναι η ύπαρξη

51. Ένα γενικό χαρακτηριστικό των χωριών στα κεντρικά και νότια Βαλκάνια είναι το σύστημα οργάνωσης του χώρου με γειτονιές (μάαλα). Βλ. Ljupcos S. Risteski, «Σύμβολα, μυθολογικές και θρησκευτικές έννοιες του χώρου του χωριού στους σλαβικούς λαούς των Βαλκανίων», στο *Λαϊκοί πολιτισμοί και σύνορα στα Βαλκάνια*, επιμ. Ε. Γ. Αυδίκος (Αθήνα: 2010), 209-10.

ορισμένων τριώροφων κτισμάτων σε οικισμούς όπως ο Άνω Κρανιώνας (εικ. 6), η Χαλάρα και ο Μαυρόκαμπος, ενώ αρκετά είναι τα μονώροφα κτίρια με χρήση ως επί το πλείστον αγροτικής αποθήκης. Παρατηρούνται τυπολογικές παραλλαγές σε όλους σχεδόν τους οικισμούς (εικ. 7, 8, 9, 10) με συχνή την παρουσία ξύλινου εξώστη στην όψη (εικ. 11, 12, 13, 14). Συνήθης ήταν η εκφορική διάταξη σχιστόπλακων σε δύο ή τρεις σειρές για την αποφυγή εισροής υγρασίας και για την έδραση των ξύλινων στοιχείων της στέγης. Η επικεράμωση γίνεται με κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρούνται αρχιτεκτονικές προεξοχές (σαχνισιά) που είτε καταλαμβάνουν όλο το τμήμα μιας όψης είτε τμήμα αυτής (εικ. 15, 16). Υπάρχουν περιπτώσεις κτισμάτων με ξυλοδεσιές εμφανείς, οι οποίες απαντώνται σε παλαιότερες κατασκευές, και άλλες με αφανείς σε νεότερα παραδείγματα. Νεοκλασικές αναφορές εντοπίζονται, σε γενικές γραμμές, στη συμμετρία της κύριας όψης, στον τονισμό του κεντρικού ανοίγματος και σε διακοσμητικές παραστάδες στις γωνίες, στη διακόσμηση του εσωτερικού και των τζακιών (εικ. 17), σε ορισμένα έπιπλα (εικ. 18), στα κιγκλιδώματα (εικ. 19), στα περιμετρικά διακοσμητικά μοτίβα που εξέχουν από τα ανοίγματα εμπλουτίζοντας την ογκοπλασία του κτιρίου (εικ. 20) κ.ά. Μπορούμε να πούμε ότι ο σκελετός της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του βορειοελλαδικού χώρου καλύφθηκε με ένα νεοκλασικό ένδυμα πριν ακόμη την απελευθέρωση του 1912.[52]

Τα θρησκευτικά κτίσματα της περιοχής είναι κτισμένα από λίθους, σε αντίθεση με αυτά των κατοικιών. Η τοποθέτησή τους στον ιστό των οικισμών

52. Η ελληνική ύπαιθρος βιώνει την τοπική αρχιτεκτονική παράδοση, ενώ ο γερμανικός κλασικισμός επικρατεί συνήθως στον αστικό χώρο της Αθήνας και της νοτίου Ελλάδας. Η σύζευξη των δύο αυτών τάσεων δίνει το λεγόμενο «λαϊκό κλασικισμό», πολιτισμικό φαινόμενο που την εξέλιξή του μπορούμε λίγο να την παρακολουθήσουμε εξαιτίας της απρογραμμάτιστης εξέλιξης του σύγχρονου ελληνικού χώρου. Όταν η κοινωνία έγινε πλέον διαφοροποιημένη και ο αγρότης διέθετε σχετική οικονομική άνεση, αντέγραψε ως ένα βαθμό το αστικό σπίτι. Αψευδή μάρτυρα αποτελεί η πορεία της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής. Αρχικά εφαρμόστηκε στα δημόσια κτήρια, στη συνέχεια οι ίδιοι αρχιτέκτονες σχεδίασαν το μεγαλοαστικό σπίτι σχεδόν κατ' εικόνα των δημόσιων κτιρίων, αλλά σε μικρότερη κλίμακα. Αυτό επηρέασε ακολούθως το αστικό σπίτι και πέρασε στο λαϊκό, όπου ο λαϊκός τεχνίτης απέβαλε τα περιττά, το απλοποίησε και δεν πρόδωσε την αφετηρία προέλευσής του. Βλ. Ευάγγελος Π. Δημητριάδης, «Η παραγωγή του αστικού χώρου και ο αρχιτεκτονικός κλασικισμός στους οικισμούς της Θράκης κατά το δεύτερο μισό του 19ου αι.», στο *Πρακτικά πανελλήνιου συνεδρίου*. *Νεοκλασική πόλη & αρχιτεκτονική*, 2-4/12/1983 (Θεσσαλονίκη: Σπουδαστήριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, 1983), 177-85. Ενδιαφέρουσες είναι οι σχέσεις του κλασικισμού με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική σύμφωνα με το άρθρο του Δημ. Φιλιππίδη, «Επιδράσεις του κλασικισμού στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική», στο *Νεοκλασική πόλη & αρχιτεκτονική*, 237-47. Επίσης, Ε. Π. Δημητριάδης, «Η αναγέννηση των οικισμών του ελληνικού χώρου κατά την όψιμη Τουρκοκρατία», *Αρχαιολογία* 65 (1997): 22-30.

ποικίλλει[53] και παρατηρούνται περιπτώσεις που είναι άλλοτε κτισμένα στο κεντρικό σημείο τους (Χαλάρα, Μακροχώρι, Μαυρόκαμπος) διαμορφώνοντας μικρή πλατεία και άλλοτε στην περιφέρεια του οικισμού ή σε μικρό ύψωμα, για λόγους εδαφολογικούς ή συμβολικούς, με σκοπό να εξάρουν το θρησκευτικό κτίσμα (Άνω Κρανιώνας, Μελάς, Ανταρτικό).

Την περιοχή κοσμούν ναοί, κυρίως του 18ου-19ου αιώνα, οι οποίοι διαθέτουν ενδιαφέροντα αγιογραφικό και εικονογραφικό πλούτο που μαρτυρεί ότι η κοινωνία διάθετε σχετική οικονομική ευμάρεια.[54] Πρόκειται κυρίως για τρίκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές με αξιόλογα τέμπλα, θωράκια με ζωγραφικό φυτικό διάκοσμο,[55] έξεργους ξυλόγλυπτους δεσποτικούς θρόνους, άμβωνες, βημόθυρα και προσκυνητάρια. Ναοί που ιστορούνται με ιδιαίτερο τοιχογραφικό διάκοσμο είναι ο κοιμητηριακός ναός της Παναγίας στη Χαλάρα (εικ. 21-29), ο Άγιος Μόδεστος Γάβρου (εικ. 30-32), ο Άγιος Γεώργιος Βαψωρίου, ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Δημητρίου Κάτω Κρανιώνα, ενώ αξιόλογες φορητές εικόνες και περίτεχνα δείγματα ξυλογλυπτικής συναντώνται σε ναούς, όπως στον Άγιο Νικόλαο στη Χαλάρα (εικ. 33-39) με πεντάπλευρο τέμπλο,

53. Ο οικισμός Dardhë (Ντάρδα) στην περιοχής Devoll i Sipërm (Άνω Δεβόλη) της γειτονικής Αλβανίας στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα είχε μορφή που στο κατοικημένο τμήμα δεν παρατηρείται κάποια κεντρική πλατεία. Παρατηρείται προτίμηση για χωροθέτηση κτιρίων κοινής λειτουργίας, όπως η εκκλησία, το χάνι κ.λπ. στο άνω τμήμα του οικισμού που αποτελούσε τον αρχικό πυρήνα του. Βλ. Πύρρος Θώμος, «Τα νέα γνωρίσματα της αγροτικής αρχιτεκτονικής κατά το β΄ ήμισυ του 19ου- αρχές 20ού αιώνα στην Αλβανία», στο *Διεθνές συνέδριο παραδοσιακής βαλκανικής αρχιτεκτονικής*, 12-15 Οκτωβρίου 2000 (Βέροια: Διεθνές Ινστιτούτο Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Βέροιας–Δήμος Βέροιας, 2000), 138.

54. Στην πρόθεση 421 της Μονής Μετεώρων, ένα χειρόγραφο στο οποίο καταγράφονται ονόματα αφιερωτών από διάφορες περιοχές και, μεταξύ άλλων, ο Άγιος Αντώνιος, το Μακροχώρι και η Χαλάρα. Βλ. Βασίλης Κ. Σπανός, «Οι οικισμοί της επισκοπής της Καστοριάς και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 421 του Μεγ. Μετεώρου (1592/3-19ος αιώνας)», *Μακεδονικά* 34 (2003-04): 311-12.

55. «Οι τύποι των λουλουδιών στα τέμπλα ναών απαντούν αρχικά στα ισλαμικά υφάσματα που κυκλοφορούσαν το 16ο και 17ο αι. Στην οθωμανική αυτοκρατορία και στις παραδουνάβιες ηγεμονίες εμφανίζονται πιο φυσιοκρατικοί στα ξύλινα τέμπλα των ναών και στα αρχοντικά του 18ου αι. Ανθοδοχεία, πλοχμοί, γαρύφαλλα, μαργαρίτες, κρίνα και τουλίπες απλώνονται στα ξυλόγλυπτα τέμπλα του τέλους του 16ου και 17ου αι. με μια πιο απλοποιημένη γραπτή απόδοση». Βλ. Μελαχροινή Π. Παϊσίδου, *Οι τοιχογραφίες του 17ου αιώνα στους ναούς της Καστοριάς. Συμβολή στη μελέτη της μνημειακής ζωγραφικής της δυτικής Μακεδονίας* (Αθήνα: ΥΠΠΟ–Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, 2002), 294· της ίδιας, «Οι τοιχογραφίες του ιερού ναού Αγίας Παρασκευής Ποριάς νομού Καστοριάς», στο *Πανελλήνιο συνέδριο. Από τη μεταβυζαντινή τέχνη στη σύγχρονη. 18ος-19ος αι.*, 20-21 Νοεμβρίου 1997 (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1998), 230-32.

στον Άγιο Γεώργιο Βαψωρίου,[56] στο καθολικό του Προφήτου Ηλία στον Μελά, στον Άγιο Νικόλαο Μακροχωρίου (εικ. 40-42), στην Αγία Παρασκευή Άνω Κρανιώνα,[57] στην Κοίμηση της Θεοτόκου Κώττα, στον Άγιο Νικόλαο (1860) στο Τρίβουνο,[58] στον Άγιο Νικόλαο Τριγώνου (1866)[59] κ.ά. Στους ναούς των Κορεστίων επιχειρείται αγιογραφικά ο αρμονικός συγκερασμός μεταβυζαντινών και λαϊκών στοιχείων.[60] Στο Ανταρτικό αξιόλογοι θεωρούνται οι ναοί του Αγίου Αθανασίου και της Αγίας Παρασκευής.[61] Αρκετές επιφάνειες εξωτερικών λιθοδομών σε θρησκευτικά κτίσματα της περιοχής εμπλουτίζονται με λιθόγλυπτα (εικ. 43-45).

56. Το Βαψώρι ερημώθηκε το 1949 κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο και σώζεται μόνο η εκκλησία του Αγ. Γεωργίου. Ο ναός κοσμείται με ενδιαφέρουσες απεικονίσεις της πυρφόρου αναβάσεως του Προφήτη Ηλία, του Αγίου Μηνά, προστάτη της Καστοριάς, σε φορητές εικόνες, αλλά και με τοιχογραφίες των συλλειτουργούντων ιεραρχών στο Άγιο Βήμα καθώς και του Αγ. Αντωνίου σε κόγχη παράθυρου. Βλ. Ευδοκία Μηλιατζίδου–Ιωάννου, «Εκκλησιαστική ζωγραφική στην περιοχή της Φλώρινας στα τέλη του 19ου-αρχές 20ού αιώνα», στο *Από τη μεταβυζαντινή τέχνη στη σύγχρονη-18ος-20ος αι.*, 172-73.

57. Στην Αγ. Παρασκευή Άνω Κρανιώνα η δεσποτική εικόνα της ένθρονης Παναγίας στον τύπο της Βρεφοκρατούσας τεχνοτροπικά κινείται στα όρια βυζαντινών και νεοκλασικών προτύπων. Η Ευδοκία Μηλιατζίδου–Ιωάννου γράφει χαρακτηριστικά: «Το πρόσωπο της Παναγίας έχει μια γλυκιά σοβαρότητα. Το στέμμα της κρατούν δύο ιπτάμενοι άγγελοι σε μικρογραφία. Ο Αρχάγγελος Γαβριήλ με σκούρα ενδύματα, ποδήρη χιτώνα, φόρεμα με χρυσή ταινία στον ποδόγυρο και μανδύα με μεγάλο κόκκινο γιακά που πορπώνεται μπροστά, παρουσιάζει μια στατικότητα. Κρατά στο ένα χέρι ειλητάριο ανοικτό ως τον ώμο του και στο άλλο πένα και φτερό. Έχει μια μελαγχολική γλυκύτητα και πρόσωπο δίχως φωτοσκιάσεις. Τα μαλλιά μαύρα, κολλημένα γύρω στο πρόσωπο, τα δε χαρακτηριστικά σκούρα και έντονα. Η παράσταση αυτή δεν είναι συνηθισμένη, ωστόσο ούτε και τελείως άγνωστη». Βλ. Μηλιατζίδου–Ιωάννου, *ό.π.,* 171.

58. Ο Αγ. Νικόλαος στο Τρίβουνο είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του 1860 με αξιόλογο τέμπλο. Βλ. Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος, *Εκκλησίες του νομού Φλώρινας* (Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης Παιδεία, 2003), 198.

59. Στο χωριό Τρίγωνο (Όσσιμα) ο Αγ. Νικόλαος τρίκλιτη βασιλική του 1866 με ενδιαφέρον τέμπλο λαϊκής τέχνης του 1867 από τον ιερέα Γεώργιο. Βλ. Μουτσόπουλος, *Εκκλησίες του νομού Φλώρινας*, 195.

60. Δείγματα λαϊκής ζωγραφικής (αγιογραφίας) έχουμε από τεχνίτες που ζουν σε απομονωμένα ορεινά χωριά, γιατί εκεί, δίχως το φόβο του κατακτητή και των ληστών, δημιουργούν απερίσπαστα τοιχογραφικά σύνολα, ιστορούν εκκλησίες και φτιάχνουν φορητές εικόνες, όπως ο ιερέας Φώτιος Παπαφωτίου από το Κρυονέρι, ο Πελκανιώτης Κωνσταντίνος Μουστακλής (1871-1950) με πλούσιο τοιχογραφικό έργο νεοκλασικού χαρακτήρα, κ.ά. Βλ. Αθανάσιος Ζ. Βαρσαμίδης, «Αγιογραφία Ανασελίτσας Κοζάνης (1788-1935)», *Χρονικά Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος* Ζ (1988): 125-48.

61. Ο κοιμητηριακός ναός του Αγ. Αθανασίου Ανταρτικού είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του 1882 με σταυροθόλια από μπαγδατόπηχες στο εσωτερικό. Στον ίδιο οικισμό ενδιαφέρουσες είναι οι τρίκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές του Αγ. Νικολάου και της Αγ. Παρασκευής με

Πρόταση για την αναβίωση των οικισμών

Στους μοναδικής αρχιτεκτονικής οικισμούς με την πλούσια ιστορία καθοριστικό παράγοντα διαδραματίζει ο επανακαθορισμός της συνολικής φυσιογνωμίας τους και η αποκατάσταση του αρχιτεκτονικού τους χαρακτήρα. Η αναβίωσή τους προϋποθέτει τη λειτουργική τους ενεργοποίηση και την ένταξή τους σε σύγχρονες δομές (οικονομικές, πολιτιστικές, κοινωνικές), άμεσα συσχετισμένες με την αρχιτεκτονική και πολεοδομική τους αναδιάρθρωση και αποκατάσταση. Τα κτίρια, κυρίως σε οικισμούς των Κορεστίων που είναι πλήρως εγκαταλελειμμένοι, πρέπει να αποκτήσουν νέες χρήσεις. Ευτύχημα αποτελεί το γεγονός ότι σε μεγάλο βαθμό οι περισσότεροι οικισμοί δεν έχουν υποστεί οικιστική και μορφολογική αλλοίωση. Οι βασικές συνιστώσες της αναβίωσης θα διέπονται από τις αρχές της βιωσιμότητας και της αειφορικής ανάπτυξης. Κύριο μέλημα είναι η εξάλειψη της δομικής τρωτότητας, η στατική ενίσχυση και η αποκατάσταση όλων των κτισμάτων λαμβάνοντας υπόψη τις αξίες του υφιστάμενου φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Η πρόταση αναβίωσης πρέπει να ισορροπεί ανάμεσα στις αρχές αποκατάστασης του υφιστάμενου δομημένου πλούτου και του σύγχρονου αρχιτεκτονικού περιβαλλοντικού σχεδιασμού με σεβασμό στις «αξίες» της περιοχής. Χρήσιμη θεωρείται η εμπειρία από την εφαρμογή ευρωπαϊκών και διεθνών προγραμμάτων και πανεπιστημιακών/ερευνητικών φορέων.

Προτείνονται τρεις άξονες στους οποίους θα κινηθεί η στρατηγική της αναβίωσης:

1. Ίδρυση διεθνούς διεπιστημονικού κέντρου μελέτης πηλού και ωμοπλινθόκτιστων κατασκευών με έδρα ένα από τα χωριά της περιοχής (π.χ. τον εγκαταλελειμμένο Άνω Κρανιώνα).[62] Το κέντρο θα συνεπικουρούν κτίσματα, όπως βιβλιοθήκη, εργαστήρια, ξενώνες για το ερευνητικό προσωπικό, τους καθηγητές, τους φοιτητές, μικρή λαογραφική συλλογή, μουσείο ιστορίας της πλίνθου το οποίο θα λειτουργεί σε συνεργασία με το υπάρχον μουσείο στο σπίτι όπου σκοτώθηκε ο Π. Μελάς στο ομώνυμο χωριό κ.ά. Σκοπός του κέντρου θα είναι η μελέτη των

το πυργοειδές κωδωνοστάσιο. Ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο χωριό Κώττας (Ρούλια) είναι μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του 1860, ίδια ημερομηνία με το ναό του Αγ. Αθανασίου. Βλ. Μουτσόπουλος, *Εκκλησίες του νομού Φλώρινας*, 152-57 και 313-14.

62. Η πρόταση του συγγραφέα του παρόντος άρθρου αφορά ισόγειο και υπόσκαφο κτίσμα που διατηρεί την ανθρώπινη κλίμακα και έχει εννοιολογική και σχεδιαστική αναφορά στα υλικά της πλίνθου (χώμα–νερό–ήλιος).

παλαιών κατασκευαστικών μεθόδων και η αξιοποίηση των νέων δεδομένων που αφορούν τον πηλό και τις ωμοπλίνθους.[63] Ανάλογα κέντρα στο εξωτερικό αναφέρονται το Daw'an Mud Brick Architecture Foundation στην Υεμένη (2007) και το Craterre (1979) στη Γαλλία.

2. Επανακατοίκηση των οικισμών από κατοίκους που θα εξυπηρετούν τις ανάγκες του κέντρου μελέτης και θα ενισχύσουν με άλλες εργασίες το μικρό εργατικό δυναμικό της περιοχής, δεδομένου ότι το δημογραφικό πρόβλημα είναι έντονο και η πληθυσμιακή απογύμνωση αγγίζει τα όρια της ερημοποίησης.[64]
3. Ήπια τουριστική αξιοποίηση των οικισμών και αναδιάρθρωση της παραγωγικής τους βάσης.

Η αειφόρος και βιώσιμη ανάπτυξη των οικισμών δε θα πρέπει να εδράζεται αποκλειστικά στην τουριστική διαχείριση της περιοχής, αλλά και στην ντόπια παραγωγή και δραστηριότητα. Η αναζωογόνηση της περιοχής επιτυγχάνεται με την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και παράδοσης σε συνδυασμό με την προστασία και ορθή διαχείριση των φυσικών πόρων. Η περιοχή διαθέτει τις προϋποθέσεις για τουριστικές δραστηριότητες (περιηγητικός και θρησκευτικός τουρισμός, οικοτουρισμός, αγροτουρισμός, δημιουργία βοτανικού κήπου για την προστασία της χλωροπανίδας του τόπου).

Προκειμένου να προβληθεί το ιστορικό παρελθόν της περιοχής ιδιαίτερα θετικό πρόσημο θα είχε η ανάδειξη των οχυρωματικών έργων και φρουρίων της αρχαιότητας και η προβολή του ιστορικού παρελθόντος της περιοχής σε όλες τις ιστορικές περιόδους (αρχαιότητα, νεότερη ιστορία), δεδομένου ότι τα Κορέστια αποτέλεσαν πεδίο δράσης των γεγονότων του Μακεδονικού Αγώνα και του Εμφύλιου Πολέμου.

63. Στο κέντρο θα αξιοποιούνται από ερευνητικό πανεπιστημιακό προσωπικό οι υφιστάμενες μελέτες για τη συμπεριφορά των ωμοπλίνθων και θα εξετάζονται νέες πειραματικές μέθοδοι. Ως παράδειγμα αναφέρεται η ιπτάμενη τέφρα (ΙΤ) και η ερυθρά ιλύς (ΕΙ), δύο βιομηχανικά παραπροϊόντα που παράγονται σε μεγάλες ποσότητες στον ελληνικό χώρο και βρίσκουν περιορισμένες εφαρμογές, ενώ το μεγαλύτερο μέρος τους αποτίθεται στο περιβάλλον. Στα πλαίσια της διερεύνησης νέων εφαρμογών των παραπάνω υλικών στον δομικό τομέα μπορεί να υπάρξει δυνατότητα συνδυασμού ιπτάμενης τέφρας και ερυθράς ιλύος για την παρασκευή δομικών ωμόπλινθων. Βλ. Ε. Αναστασίου, Ι. Παπαγιάννη, Μ. Αρβανίτης, «Παραγωγή ωμοπλίνθων με τη χρήση ιπτάμενης τέφρας και ερυθράς ιλύος», εισήγηση στο 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Αξιοποίηση Παραπροϊόντων στη Δόμηση, ΕΒΙΠΑΡ, Θεσσαλονίκη, 24-35 Σεπτεμβρίου 2012.

64. Η ενεργοποίηση των ηλικιωμένων, αλλά κι αυτών που βρίσκονται σε παραγωγική ηλικία, για να συντηρήσουν και να κατοικήσουν τα παλαιά σπίτια, έστω και εποχιακά, ανακόπτει τον αφανισμό. Απαιτείται αναβίωση, όχι μόνο εποχική, αλλά ολοκληρωμένη και βιώσιμη.

Προτείνεται, επίσης, η διαμόρφωση δικτύου πεζοπορικών και ποδηλατικών διαδρομών που θα συνδέουν σημεία φυσικού, αρχαιολογικού, πολιτιστικού και ιστορικού ενδιαφέροντος (π.χ. μεταβυζαντινούς ναούς, μονή Προφήτη Ηλία Μελά, υδρόμυλο στο Μαυρόκαμπο, χαρακτηριστικά σημεία στην πορεία των τριών περιοδειών Παύλου Μελά, διαδρομές μακεδονομάχων αγωνιστών, ανταρτικών σωμάτων, σημεία μαχών κ.ά.).

Οι βασικές αρχές που διέπουν την παρούσα πρόταση είναι:

- η διαφύλαξη των κληρονομούμενων πολιτιστικών αξιών, της ιστορικής φυσιογνωμίας και της ιδιαιτερότητας του τόπου
- η ένταξη της νέας αρχιτεκτονικής αντίληψης στον παραδοσιακό ιστό δίχως τη δημιουργία σύγχυσης μεταξύ παλαιού και νέου και η διατήρηση της κλίμακας των οικισμών σε μια νέα εμπλουτισμένη ταυτότητα του τόπου[65]
- η επαναφορά των υφιστάμενων κτισμάτων σε λειτουργική κατάσταση και στατική ενίσχυση του δομικού τους συστήματος με την αποκατάσταση όσων διαθέτουν αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον και με αναγκαίες μετατροπές, κατόπιν μελέτης, που επιβάλλει ο σύγχρονος τρόπος ζωής
- ο εκσυγχρονισμός του πρωτογενούς τομέα και η αναδιάρθρωση της γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής[66]

Ο χαρακτηρισμός των οικισμών ως διατηρητέων και της περιοχής ως ιδιαίτερου φυσικού κάλλους είναι απαραίτητος με την ταυτόχρονη θέσπιση περιοριστικών όρων δόμησης και την απαγόρευση μη επιθυμητών χρήσεων. Το πολιτιστικό κεφάλαιο μπορεί να γίνει πόρος και να δημιουργεί εισόδημα τονίζοντας την αναπτυξιακή διάσταση που μπορεί να έχει η αποκατάσταση. Δεν είναι ουτοπική η διαμόρφωση μιας νέας νοοτροπίας, η οποία θα αποδίδει αξία στην παράδοση, θα σέβεται τον πολιτισμό, την ταυτότητα του τόπου και θα καθιστά τον κάτοικο και τον επισκέπτη συμμέτοχο της παράδοσης και του πολιτισμού της περιοχής αυτής.

Ελκυστικά θεωρούνται τα οικονομικά κίνητρα που αφορούν τις δανειοδοτήσεις επισκευών, τις επιδοτήσεις του επιτοκίου χορηγήσεων, τη μεταφορά

65. Η περιβαλλοντική και η αισθητική εκπαιδευτική αγωγή με προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, που αφορούν τον πηλό και όχι μόνο, για παιδιά και ενήλικες θα βοηθήσει τους σκοπούς του προτεινόμενου διεπιστημονικού κέντρου. Επίσης, πιθανές κατασκηνωτικές δραστηριότητες επιδρούν με θετικό πρόσημο στη γνωριμία με τη φυσιογνωμία του τόπου.

66. Η αγροτική ανάπτυξη στην Ελλάδα, παρότι είναι κατά κύριο λόγο ορεινή χώρα, δεν ήταν στην πρώτη προτεραιότητα υποστήριξης της εντατικής γεωργίας και υπήρξαν τομεακές και περιφερειακές ανισότητες. Για περισσότερα ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με τις προοπτικές ανάπτυξης και απασχόλησης βλ. Λ. Λουλούδης, Γ. Βλάχος *et al.*, «Η τοπική δυναμική επιβίωσης στις ελληνικές ορεινές περιοχές», στο *Στρατηγικές ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές*, επιμ. Ι. Σπιλάνης, Θεοδ. Ιωσηφίσης, Αθαν. Κίζος, (Αθήνα: Gutenberg, 2004), 243.

του συντελεστή δόμησης, τις φορολογικές ελαφρύνσεις, τις χρηματοδοτήσεις μέσω προγραμμάτων (δημοσίων επενδύσεων, περιφερειακών, επιχειρησιακών προγραμμάτων, ΕΣΠΑ, κ.λπ.), παροχή δωρεάν υποδομών, εκπόνηση των μελετών επισκευής και αποκατάστασης διατηρητέων δωρεάν από τις αρμόδιες υπηρεσίες, κάλυψη της αξίας επισκευής του διατηρητέου με μακροχρόνιο άτοκο δάνειο, δανειοδότηση για αγορά διατηρητέων με χρήση κατοικίας και ανάπλαση στους οικισμούς χωρίς την οικονομική επιβάρυνση των ιδιοκτητών.

Η ελκυστικότητα μέχρι πρότινος του αστικού τρόπου ζωής και η «αποαγροτικοποίηση» της υπαίθρου επηρέασαν πληθυσμιακά και κοινωνικά την περιοχή. Στον αντίποδα της αναζήτησης του πλασματικού αστικού παράδεισου, διαφαίνεται η επιστροφή των νέων στην ορεινή αυτή περιοχή. Η βελτίωση του οδικού δικτύου θα συμβάλει στην άρση της δυσχερούς, πριν μερικά χρόνια, επικοινωνίας με τα παρακείμενα αστικά κέντρα Καστοριάς και Φλώρινας. Η ανάπτυξη των επικοινωνιών, που ισχυροποιείται διαρκώς με τη συνδρομή του διαδικτύου, ενθαρρύνει τις ανταλλαγές, υποστηρίζει την κινητικότητα και επιτρέπει τη μεγαλύτερη διάρκεια διαβίωσης και δραστηριοποίησης των κατοίκων στους ορεινούς οικισμούς. Η ταυτόχρονη απασχόλησή τους σε περισσότερους τομείς μικρότερης κλίμακας (κτηνοτροφία, τυροκομία, μελισσοκομία, δασοπονία, εμπόριο τοπικών προϊόντων, αναψυχή, τουριστικές υπηρεσίες, οικοδομικές εργασίες) ενδέχεται να διασφαλίσει ικανοποιητικό εισόδημα.[67] Η οργανωμένη προώθηση τοπικών προϊόντων, όπως η ντόπια ποικιλία φασολιών με βιολογικές μεθόδους παραγωγής (διαδικτυακές πωλήσεις και αγορές, εμπορικές συναλλαγές, προβολή προϊόντων χειροτεχνίας, κ.λπ.) είναι ζητούμενο για τους κατοίκους της περιοχής αυτής.[68]

Η ενεργή παρουσία των νέων στις ορεινές κοινωνίες, η απομυθοποιημένη πλέον επαφή με τα αστικά κέντρα, η συνειδητοποίηση της σπανιότητας και ευθραυστότητας του πολιτισμικού, οικοδομικού και φυσικού πλούτου αποτελούν τις ελπιδοφόρες παραμέτρους για την αειφόρο διαχείριση της ορεινής περιοχής.

67. Η σύγχρονη επαγγελματική απασχόληση ανασύρει την εμπειρία της επιβίωσης των άλλοτε απομονωμένων ορεινών κοινοτήτων, που βασιζόταν στην αυτάρκεια και την αρμονική σχέση με τη φύση. Η κακώς ερμηνευόμενη αστικότητα, που γίνεται ελκυστική για τους κατοίκους των αγροτοποιμενικών οικισμών, ίσως να βρίσκεται πίσω από τις σπασμωδικές αποτυχημένες «αναζωογονήσεις» του σχεδόν ετοιμοθάνατου αγροτοποιμενικού χώρου.

68. Τα φασόλια Κορεστίων καλλιεργούνται στην περιοχή ανάμεσα στις ρεματιές που σχηματίζει ο Λιβαδοπόταμος, σε έδαφος υγιές, δίχως πρόσμικτα, και υπό την επίδραση του μικροκλίματος. Η ποιότητά τους και η γεύση τους είναι εξαιρετική. Μαζί με τις φασολοκαλλιέργειες υψώνονται αυτοφυείς καρυδιές.

Το τουριστικό απόθεμα των Κορεστίων είναι υψηλό, αλλά η θεώρηση για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του τόπου δεν μπορεί να βασίζεται μονομερώς και αποκλειστικά σ' αυτό, λαμβάνοντας υπόψη ότι συχνά η τουριστική κίνηση χαρακτηρίζεται από έντονη εποχικότητα. Σημαντικό ρόλο θα διαδραματίσει η αξιοποίηση της παραγωγικής δομής της τοπικής οικονομίας και επιχειρηματικότητας του πληθυσμού με την ανασυγκρότηση της τοπικής υπαίθρου και την ήπια διαχείριση του τοπίου της περιοχής.[69]

Η ενεργοποίηση κι ενδυνάμωση μιας ολοκληρωμένης πρότασης είναι, όμως, ως ένα βαθμό, και ζήτημα πολιτικής βούλησης. Απαραίτητος θεωρείται ο έλεγχος των επιπτώσεων στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον κάθε δραστηριότητας στην περιοχή και η συγκρότηση ενός μακροπρόθεσμου διαχειριστικού σχεδίου εφαρμογής πολυτομεακών πολιτικών για την αειφορική ολοκληρωμένη ανάπτυξη των Κορεστίων.

Η πολιτεία, οι τοπικές αρχές, η αυτοδιοίκηση, οι επιστημονικοί σύλλογοι και τα επιμελητήρια οφείλουν να επιδείξουν την προσήκουσα διάθεση και να συμβάλλουν στη διάσωση της υλικής και άυλης αξίας που κυοφορείται στον τόπο αυτό στον οποίο η ταπεινή μεγαλοπρέπεια των ανθρώπινων δημιουργημάτων σε μια περιοχή με σημαντικό ιστορικό υπόβαθρο αξίζει να διασωθεί και να αναδειχτεί σε ευρεία κλίμακα.

69. Ο μετασχηματισμός της ελληνικής υπαίθρου ενδέχεται να βρίσκεται στην ανάλυση του συσχετισμού των νέων κοινωνικών δυνάμεων που διαμορφώνονται στην ύπαιθρο, οι οποίες συχνά ευαισθητοποιούνται για τοπικά θέματα, όπως διατροφή, ποιότητα ζωής, υγιεινή διατροφή, περιβάλλον κ.ά. βλ. Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος, «Όψεις της κοινωνικής διαφοροποίησης στην ελληνική ύπαιθρο: οικογενειακή γεωργία, στρατηγικές, μετανάστες και ευελιξία», στο *Αγροτικότητα, κοινωνία και χώρος. Μνήμη Στάθη Δαμιανάκου* (Αθήνα: Πλέθρον, 2008), 217-34.

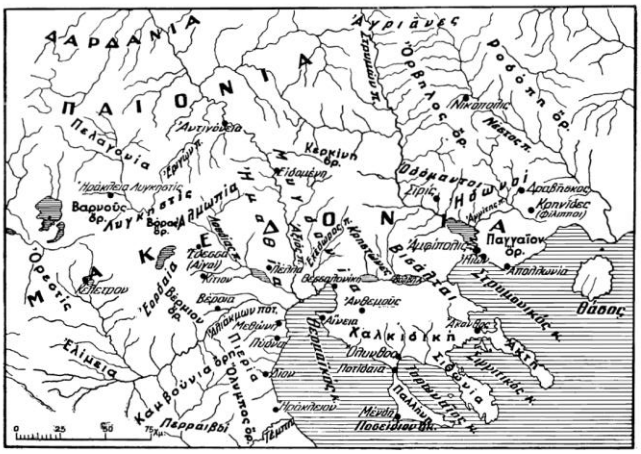

Χάρτης 1: Χάρτης της αρχαίας Μακεδονίας κατά τον Kiepert.
Πηγή: Ι. Βογιατζίδης, «Εισαγωγή εις την ιστορίαν της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* Α (1940): 404

Χάρτης 2: χάρτης με την περιοχή της Ορεστίδας στην Άνω Μακεδονία.
Πηγή: http://www.msorestis.gr/files/istoria.htm (ημερομηνία επίσκεψης 18/08/2015)

Εικ. 1: Οικία στο Ανταρτικό με εμφανείς τις νεοκλασικές αναφορές στην όψη και κυφώσεις στο επίχρισμα οι οποίες μιμούνται αρχοντικά αστικών περιοχών.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2009)

Εικ. 2, 3: Ερείπια οικίας με χαρακτηριστικό οικόσημο στον Άνω Κρανιώνα η οποία έχει καταρρεύσει ολικώς.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2011)

Εικ. 4: Το φυσικό περιβάλλον σε αρμονία με το ανθρωπογενές σε όλους τους οικισμούς. Άποψη του Άνω Κρανιώνα.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2014)

Εικ. 5: Οικία με χαγιάτι σε ισόγειο και όροφο στον Κάτω Κρανιώνα. Σήμερα έχει καταρρεύσει ολικώς.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2010)

Εικ. 6: Τριώροφη οικία στον Άνω Κρανιώνα σε σχετικά καλή κατάσταση.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2014)

Εικ. 7: Διπλοκατοικία–αδεφομοίρι στον Άνω Μελά.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2012)

Εικ. 8: Διώροφη κατοικία στη Χαλάρα με χαρακτηριστική εξοχή σε ισόγειο και όροφο στη νότια (κύρια) όψη.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2012)

Εικ. 9: Διώροφη κατοικία στο Τρίγωνο με χαρακτηριστικές ημικυκλικές απολήξεις των ανοιγμάτων στο ισόγειο και στον όροφο.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2010)

Εικ. 10: Τριώροφη κατοικία με ιδιαίτερη τυπολογική διάταξη (τεθλασμένη χάραξη κάτοψης) στον Μαυρόκαμπο.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2012)

Εικ. 11: Οικία με δύο εξώστες στη Χαλάρα.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2012)

Εικ. 12: Οικία με εξώστη στη στενή πλευρά κτιρίου στο Ανταρτικό.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2011)

Εικ. 13: Οικία με στεγασμένο εξώστη άνωθεν της κύριας εισόδου στον Μαυρόκαμπο.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2011)

Εικ. 14: Οικία με χαρακτηριστικό τριγωνικό αέτωμα πάνω από τον εξώστη στον Μαυρόκαμπο.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2011)

Εικ. 15: Οικία με χαρακτηριστική αρχιτεκτονική προεξοχή (σαχνισί) το οποίο καλύπτει όλο το μήκος της βόρειας πλευράς του ορόφου στον Άνω Κρανιώνα. Ο προσανατολισμός δεν είναι ο ευνοϊκότερος αλλά προτιμήθηκε πιθανόν για λόγους καλύτερης εποπτείας και θέασης του χώρου.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2012)

Εικ. 16: Οικία με αετωματικής απόληξης σαχνισί άνωθεν της νότιας όψης στο χωριό Πράσινο.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2011)

Εικ. 17 (αριστερά): Τζάκι στον Άνω Κρανιώνα με διακοσμητικά μοτίβα που παραπέμπουν σε αστική οικία. Δεν υφίσταται σήμερα.
Εικ. 18 (δεξιά): Έπιπλο διακοσμημένο με φυτομορφικά μοτίβα, αντίστοιχα των οποίων συναντώνται σε θωράκια τέμπλων.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2011)

Εικ. 19: Ριπιδοειδές κιγκλίδωμα σε οικία στον Μαυρόκαμπο.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2011)

Εικ. 20: Όψη με νεοκλασικές αναφορές στο Μακροχώρι.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2011)

Εικ. 21-27: Από τις τοιχογραφίες του κοιμητηριακού ναού της Παναγίας στη Χαλάρα. Εντυπωσιακή είναι η παράσταση της Αγίας Τριάδας πάνω από την κόγχη του Ιερού στη θέση που συνήθως εικονίζεται η Πλατυτέρα. Η συγκεκριμένη εικονογράφηση πιθανόν να σχετίζεται με την κυκλοφορία ρωσικών χαλκογραφιών την εποχή εκείνη τονίζοντας την αντίθεση Ανατολικής Ορθόδοξης και Δυτικής Καθολικής Εκκλησίας.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2010)

Εικ. 28-29: Τοιχογραφίες από το ναό της Παναγίας στη Χαλάρα.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2010)

Εικ. 30-32 (επάνω και αριστερά): Η Πλατυτέρα, λεπτομέρεια της πρόθεσης και δεσποτικός θρόνος στον Άγιο Μόδεστο Γάβρου.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2010)

Εικ. 33-34: Ξυλόγλυπτα άνω τμήματος Ωραίας Πύλης και βημόθυρο στον Άγιο Νικόλαο Χαλάρας.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2010)

Εικ. 35-39: Ξυλόγλυπτος δεσποτικός θρόνος και προσκυνητάρια στον Άγιο Νικόλαο Χαλάρας. Χαρακτηριστικά είναι τα τέσσερα μενχίρ πίσω από την κόγχη του Ιερού.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2010)

Εικ. 40-42: Ξυλόγλυπτος δεσποτικός θρόνος και τμήματα τέμπλου στον Άγιο Νικόλαο Μακροχωρίου.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2010)

Εικ. 43: Λιθόγλυφο πτηνό στο ναό της Αγίας Παρασκευής Άνω Κρανιώνα.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2014)

Εικ. 44: Λίθινη κεφαλή στην εξωτερική τοιχοποιία του Αγίου Νικολάου Γάβρου.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2010)

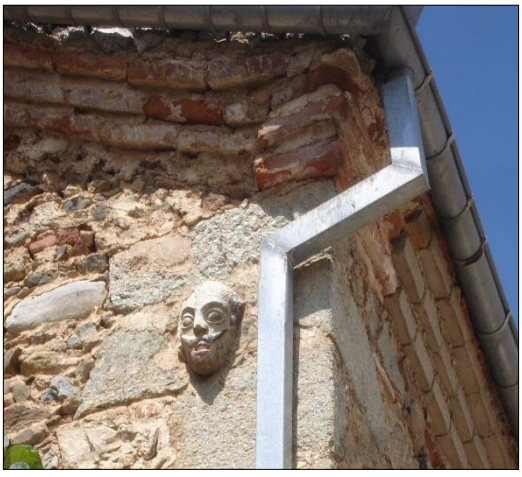

Εικ. 45: Λιθανάγλυφη κεφαλή ανδρός με μουστάκι στον ανατολικό τοίχο του Αγίου Νικολάου Χαλάρας. Η κεφαλή έχει χάσει τον αποτροπαϊκό της χαρακτήρα και συμβολίζει τον ανδρισμό και τη λεβεντιά του πρωτομάστορα.
Πηγή: Αθανάσιος Μπαλασάς (2010)